

UČEŠĆE OSOBA SA INVALIDITETOM U IZBORNIM PROCESIMA

Međunarodne dobre prakse i praktične
preporuke za izborni sistem
Bosne i Hercegovine

CC

Ova studija je pripremljena na zahtjev Vijeća Evrope u okviru projekta „Podrška transparentnosti, inkluzivnosti i integritetu izbornih praksi i procesa u Bosni i Hercegovini – Faza II“. Stavovi izraženi u ovoj studiji odgovornost su autora i ne odražavaju nužno zvaničnu politiku Vijeća Evrope.

Sadržaj

<i>Rezime</i>	4
<i>O ovoj studiji</i>	6
<i>1. Međunarodni i evropski standardi</i>	7
1.1 CRPD: globalni referentni standard	7
1.2 Standardi Vijeća Evrope i sudska praksa	7
1.3 Izborne posmatračke misije (EOM)	8
1.4 <i>Acquis communautaire</i> i put ka pridruživanju Evropskoj uniji	8
1.5 Šest principa za praktičnu primjenu standarda	9
<i>2. Komparativna analiza</i>	10
2.1 Hrvatska – pretvaranje vraćenog biračkog prava u djelotvorne procedure	11
2.2 Irska – rješenja za omogućavanje samostalnog glasanja.....	13
2.3 Njemačka – standardizacija pristupačnosti	14
2.4 Estonija – osiguravanje pristupačnosti svih načina glasanja	15
Praktične mjere pristupačnosti koje primjenjuju TRNIP u Evropi	16
<i>3. Kontekst Bosne i Hercegovine</i>	17
3.1 Institucionalni i operativni okvir	17
3.2 Pristupačnost prije izbornog ana: informiranje birača, registracija i glasanje putem mobilnog tima.....	18
3.3 Pristup na dan izbora: fizički pristup, tajnost glasanja i pomoć pri glasanju	19
3.4 Drugi vidovi učešća pored glasanja.....	21
3.5 Višestruke prepreke i nedostatak podataka	22
<i>4. Glasačke tehnologije i pristupačnost za osobe s invaliditetom</i>	22
4.1 Uvođenje izbornih tehnologija: mjere pristupačnosti koje treba primijeniti uz biometrijsku identifikaciju i skeniranje glasačkih listića	26
<i>5. Preporuke</i>	29
A. Kratkoročne mjere – prije narednog ciklusa, bez zakonskih izmjena	29
B. Srednjoročne mjere – operativno redizajniranje	30
C. Zakonodavne mjere / strukturna reforma.....	31
<i>7. Zaključak</i>	33
<i>Ključni izvori</i>	34
<i>Prilog A: Povratne informacije dobijene od organizacija osoba s invaliditetom</i>	36
5.1 Pomoć pri glasanju, tajnost glasanja i uvjerenje o invaliditetu.....	36
5.2 Pristupačnost biračkih mjesta i nepostojanje djelotvornog mehanizma za podnošenje prigovora	36
5.3 Informacije: audio format umjesto Brajevog pisma i dopiranje do birača	37
5.4 Tehnologija kao prilika – ako se pristupačnost predvidi od samog početka	37
5.5 Obuka koja utiče na promjenu ponašanja	37

Spisak najčešćih skraćenica

BiH	Bosna i Hercegovina
CIK	Centralna izborna komisija
VE	Vijeće Evrope
CRPD	Konvencija UN-a o pravima osoba s invaliditetom
ESLJP	Evropski sud za ljudska prava
EOM	Izborna posmatračka misija
EU	Evropska unija
EVM	Uređaj za elektronsko glasanje
OIK	Opštinska izborna komisija (izborna komisija na lokalnom nivou u BiH)
OOSI	Organizacija osoba s invaliditetom
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
OSCE/ODIHR	Ured za demokratske institucije i ljudska prava pri OSCE-u
BO	Birački odbor

Rezime

Bosna i Hercegovina je ratificirala Konvenciju UN-a o pravima osoba sa invaliditetom 12. marta 2010. godine, članica je Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE), kao i Vijeća Evrope (VE) i Venecijanske komisije, a od 15. decembra 2022. godine ima status kandidata za članstvo u Evropskoj uniji (EU). EU pomno prati prakse svojih država članica vezane za osiguravanje pristupačnosti izbora za Parlament EU, a objavila je i „Vodič o dobroj izbornoj praksi u državama članicama vezano za učešće osoba s invaliditetom u izbornom procesu”.¹ Prijedlozi dati u ovoj studiji su stoga zasnovani na normama ovih institucija i dobrim praksama u njihovim državama članicama.

Izborni okvir u BiH već sadrži više temeljnih elemenata inkluzivnih izbora: glasanje uz pomoć druge osobe na zahtjev birača, zakonsku obavezu vođenja računa o pristupačnosti prilikom određivanja biračkih mjesta, mobilno glasanje, pa se u ovoj studiji polazi od tih postojećih osnova i analiziraju se načini unapređenja njihove efektivnosti u praksi, a istovremeno se identificiraju preostali izazovi pravne i proceduralne prirode i izazovi u implementaciji sa kojima se BiH suočava u pogledu osiguravanja nezavisnog, tajnog i ravnopravnog učešća birača sa invaliditetom.

Jedno od glavnih pitanja u izbornom okviru u BiH koje bi sa normativnog aspekta trebalo dodatno uskladiti sa međunarodnim i evropskim standardima jeste pitanje poslovne sposobnosti². Odredba kojom se građani kojima je oduzeta poslovna sposobnost brišu iz Centralnog biračkog spiska je problematična sa aspekta CRPD-a, naročito ako je to brisanje automatsko i povezano sa statusom invaliditeta, a budući da se to ograničenje primjenjuje bez individualizirane sudske procjene, teško je je pomirljivo i sa fleksibilnijim standardima Evropskog suda za ljudska prava (ESLJP) i tumačenjem VE/Venecijanske komisije.³ Trenutno je u EU biračko pravo osoba sa psihosocijalnim invaliditetom u potpunosti priznato u 15 država članica, dok se u šest država poštuje standard ESLJP-a/VE, a u nekim od preostalih šest država članica su pokrenute reforme u toj oblasti. Ovi trendovi ukazuju na to da reforma u području pitanja poslovne sposobnosti predstavlja jedno od područja u kojima bi BiH mogla unaprijediti poštovanje svojih međunarodnih obaveza i usklađivanje sa savremenom evropskom praksom.⁴

Fizička pristupačnost i dalje predstavlja jedan od najistaknutijih izazova u provođenju izbornog procesa u BiH. Na lokalnim izborima iz 2024. posmatrači su konstatirali da na 51% uzorkovanih biračkih mjesta nije omogućen samostalan pristup biračima sa invaliditetom, dok u 21 posto slučajeva unutrašnji raspored nije bio odgovarajući. Ovi nalazi ukazuju na to da se postojeća zakonska obaveza vođenja računa o pristupačnosti prilikom određivanja biračkih mjesta još uvijek dosljedno ne poštuje u praksi. Slični problemi vezani za provođenje procesa su zabilježeni i u vezi

¹ [Guide of good electoral practices in Member States addressing the participation of citizens with disabilities in the electoral process](#)

² U Opštem komentaru br. 1 (2014) Komiteta za prava osoba s invaliditetom na član 12 pravi se jasna razlika između dva međusobno povezana, ali različita pojma: *poslovna sposobnost* – pravo da se bude i nosilac prava i izvršilac prava shodno zakonu (također se koriste izrazi „pravni subjektivitet“ i „sposobnost preduzimanja pravnih poslova“); i *mentalna sposobnost* – sposobnost donošenja odluka, koja varira od osobe do osobe i može biti različita u zavisnosti od faktora okoline i socijalnih faktora. CRPD ove pojmove tretira kao različite: osoba može imati smanjenu sposobnost donošenja odluka, a da to ne utiče na njenu poslovnu sposobnost ili pravo učešća u izborima. U skladu sa članom 12 države potpisnice su obavezne da osobama sa invaliditetom, uključujući one sa psihosocijalnim i intelektualnim invaliditetom, priznaju uživanje poslovne sposobnosti u svim aspektima života ravnopravno sa drugim osobama, te im se ta sposobnost ne smije ni u kom slučaju oduzimati isključivo na osnovu invaliditeta.

³ [Revised Interpretative Declaration to the Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People with Disabilities in Elections](#)

⁴ Završni izvještaj Izborne posmatračke misije ODIHR-a (Lokalni izbori, 6. oktobar 2024, BiH), prioritarna preporuka br. 2: „U cilju osiguravanja jednakog prava glasa u skladu sa međunarodnim standardima, neophodno je revidirati ograničenja prava glasa na osnovu intelektualnog ili psihosocijalnog invaliditeta.”

sa postavljanjem kabina i glasanjem uz pomoć druge osobe, što je u nekim slučajevima uticalo na tajnost glasanja ili nejednako postupanje prema biračima koji su zahtijevali pomoć kod glasanja.

Za potrebe poređenja odabrane su četiri države članice EU – Hrvatska, Irska, Njemačka i Estonija⁵ – pošto njihov primjer pokazuje da je pomak ostvariv i, što je posebno važno, da veliki broj mjera ne iziskuje ustavne ili zakonske reforme. Na primjer: Hrvatska je uvela audio uputstva za birače i ukinula ograničenje biračkog prava na osnovu poslovne sposobnosti kroz reformu koju je predvodilo civilno društvo; Irska je, zajedno sa još osam država članica EU, uvela taktilne predloške glasačkih listića i besplatnu telefonsku liniju sa informacijama o kandidatima;⁶ Njemačka je, zajedno sa još šest država članica EU, uvela informacije za birače na znakovnom jeziku i ukinula oduzimanje biračkog prava osobama pod starateljstvom; dok je Estonija jedna od osam država članica u kojima se biračima stavljaju na raspolaganje povećala/naočale, kao i opcija glasanja na daljinu i online.⁷ Zajedničko svim ovim primjerima je to da najjednostavnije mjere koje se mogu preuzeti – predlošci, povećala, audio pomagala, raspored i visina glasačkih kabina, obuka osoblja i strukturirana saradnja sa organizacijama osoba sa invaliditetom (OOSI) – predstavljaju operativne mjere koje spadaju u postojeće regulatorne nadležnosti Centralne izborne komisije (CIK).

Izbor skenera za glasačke listiće kao glasačke tehnologije u BiH smanjuje mogućnosti korištenja ugrađenih perifernih elektronskih opcija za birače sa invaliditetom. Istovremeno, skeneri glasačkih listića i manji format glasačkih listića koji njihova upotreba zahtijeva omogućavaju korištenje Brajevih košuljica i povećala za popunjavanje listića. Korisnički interfejs nabavljenih skenera može se dodatno prilagoditi tako da pruža povratne informacije o statusu i greškama, uključujući i audio informacije putem slušalica, iako bi konfiguriranje tih perifernih uređaja vjerovatno bilo moguće samo u okviru ograničenog pilot projekta za aktuelni izborni ciklus. Pored toga, spuštanjem visine stolova u glasačkim kabinama koje omogućavaju tajnost glasanja i skenera glasačkih listića omogućilo bi se biračima u invalidskim kolicima da samostalno i tajno popune glasački listić i ubace ga u skener.

Preporuke date u Dijelu 5 namjerno su podijeljene u mjere koje se mogu preduzeti bez zakonskih izmjena, srednjoročne mjere i reforme koje iziskuju zakonodavne ili ustavne izmjene.

⁵ Veliki broj država u Evropi i svijetu je ostvario pomake u uključivanju osoba s invaliditetom u izborni proces nakon ratifikacije CRPD-a – ove 4 su odabrane zbog njihove blizine BiH, relevantnosti i jednostavnosti prilagođavanja. U okviru studije data je i tabela dodatnih dobrih praksi u Evropi, zajedno sa nekoliko drugih primjera koji bi mogli biti od interesa za BiH.

⁶ [Political participation of persons with disabilities; new developments](#). Izdavač: Agencija Evropske unije za temeljna prava, 2024.

⁷ [People with disabilities and the European elections; Infografika Službe Evropskog parlamenta za istraživanja; februar 2024.](#)

O ovoj studiji

U ovoj studiji analizirani su relevantni međunarodni i evropski standardi i uporedna praksa u oblasti učešća osoba s invaliditetom u izbornim procesima na osnovu čega su dati praktični prijedlozi prilagođeni kontekstu u Bosni i Hercegovini. Studija je namijenjena kao podrška Centralnoj izbornoj komisiji BiH (CIK BiH), a predviđeno je da bude validirana u saradnji sa institucionalnim akterima i organizacijama osoba s invaliditetom. Predmet studije je učešće osoba s invaliditetom u izbornom ciklusu uopšteno – u svojstvu birača, te, u manjoj mjeri, u svojstvu kandidata i članova izborne administracije. Način izrade Studije:

- Analiza standarda: Izdvajanje relevantnih standarda iz CRPD-a, standarda Vijeća Evrope / Venecijanske komisije, OSCE/ODIHR-a i EU (Dio 1).
- Komparativna analiza: Analiza dostupnih izvora o sistemima u četiri evropske zemlje – jedna iz neposrednog okruženja (Hrvatska) i tri druge države članice EU (Irska, Njemačka, Estonija) – koje su odabrane više zbog jednostavnosti preuzimanja njihovih praksi nego zbog obima provedenih reformi. Obuhvaćen je i manji broj dodatnih jurisdikcija koje služe kao kratki ilustrativni primjerci, a ne kao pravi uporedni modeli (Dio 2).
- Kontekstualizacija za BiH: Analiza pravnog i institucionalnog okvira BiH te nalaza posmatranja posljednjih izbora; dodatno potkrijepljena radnim dokumentom domaćeg konsultanta⁸ (Dio 3).
- Dio posvećen glasačkim tehnologijama u kojem je analizirano uvođenje novih tehnologija u izborni proces u BiH za opšte izbore u oktobru 2026. (Dio 4).
- Konsultacije sa OOSI: Ciljane online konsultacije sa organizacijama osoba s invaliditetom i predstavnicima CIK-a BiH čiji su nalazi dati u Dodatku A i korišteni u svim preporukama. Naknadno je distribuiran upitnik radi proširenja baze dokaza, a njegovi nalazi su uključeni u komparativne preporuke; u radnom dokumentu domaćeg konsultanta (Prilog B) dat je detaljniji prikaz pravnog okvira u BiH, odgovora OOSI i predloženih lokalnih mjera.

Metodologija. Ova studija izrađena je prvenstveno kao komparativna i pravna analiza zasnovana na istraživanju dostupnih izvora, uključujući koordinaciju sa domaćim konsultantom i ciljane online konsultacije sa organizacijama osoba s invaliditetom i predstavnicima CIK-a te stoga ne predstavlja procjenu pristupačnosti na nivou cijele zemlje, terensku procjenu biračkih mjesta ili detaljno mapiranje aktera. Svrha studije je identifikacija evropskih praksi koje se mogu prenijeti u kontekst BiH te definiranje praktičnih prijedloga koji su prilagođeni kontekstu u BiH, a koje treba testirati i dodatno razraditi sa izbornim institucijama i OOSI kroz proces validacije.

Vodeće načelo je „**ništa o nama bez nas**“: prakse koje su ovdje predstavljene ocijenjene su sa stanovišta usklađenosti sa pravnim standardima, ali i njihove praktične relevantnosti za birače sa invaliditetom, uz korištenje raspoloživih komparativnih dokaza i ciljanih konsultacija sa OOSI provedenih za potrebe ove studije.

Napomena o terminologiji. Izraz „osobe s invaliditetom“ koristi se u skladu sa CRPD: „Osobe s invaliditetom su one osobe koje imaju dugotrajna fizička, mentalna, intelektualna ili osjetilna oštećenja koja u međudjelovanju sa različitim preprekama mogu spriječiti njihovo puno i djelotvorno učešće u društvu na ravnopravnoj osnovi s drugima.”⁹ „OOSI“ je organizacija osoba s invaliditetom – odnosno organizacija koju vode ili njom upravljaju osobe s invaliditetom. TRNIP je tijelo nadležno za reguliranje i nadgledanje izbornog procesa; Centralna izborna komisija (CIK BiH) je stalno tijelo sa širokim nadležnostima u koje spada nadzor primjene izbornih propisa i opšte provođenje izbora,

⁸ Pristupačnost biračkog prava za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Vera Zih, dokument iz juna 2026. pripremljen za VE

⁹ [Konvencija o pravima osoba s invaliditetom](#)

uključujući donošenje propisa. Izbornu administraciju čine CIK BiH, 143 opštinske izborne komisije (OIK) i 5.400 biračkih odbora (BO).¹⁰

1. Međunarodni i evropski standardi

U posljednje dvije decenije došlo je do promjene u okviru za inkluziju osoba s invaliditetom pri čemu je medicinski model – prema kojem se invaliditet posmatra kao lična nesreća prema kojoj treba pokazati milosrđe – zamijenjen modelom zasnovanim na ljudskim pravima prema kojem problem koji treba rješavati nije invaliditet nego prepreke u okruženju. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini to nisu težnje već obavezujuće međunarodne obaveze i jedan od uslova za pristupanje Evropskoj uniji.

1.1 CRPD: globalni referentni standard¹¹

Bosna i Hercegovina je ratificirala CRPD 2010. godine. Tri člana Konvencije su od presudnog značaja za izbore.

Član 9 – Pristupačnost. Pristupačnost je preduslov za učešće, a ne samo dodatna mjera koja se primjenjuje po izboru. Države su dužne identificirati i ukloniti prepreke u fizičkom okruženju, prevozu i pristupu informacijama i komunikaciji, uključujući IKT ICT. Kada je riječ o izborima, svaka faza – od registracije do objavljivanja rezultata – mora biti pristupačna.

Član 12 – Jednakost pred zakonom. Osobe s invaliditetom moraju uživati poslovnu sposobnost na jednakoj osnovi sa drugima, pri čemu umjesto odlučivanja umjesto druge osobe treba uvesti pomoć u donošenju odluka. Ovo je član koji predviđa da automatsko oduzimanje biračkog prava osobama „lišenim poslovne sposobnosti“ nije spojivo sa Konvencijom.

Član 29 – Učešće u političkom i javnom životu. Ovo je ključni član Konvencije. Države članice su dužne garantirati da glasačke procedure, prostori i materijali budu odgovarajući, pristupačni i jednostavni za razumijevanje i upotrebu; garantirati tajnost glasanja; omogućiti korištenje asistivnih i novih tehnologija i, na zahtjev, dozvoliti pomoć osobe po izboru birača. Prema tumačenju Komiteta za prava osoba s invaliditetom član 29 ne dopušta nikakvo „razumno ograničenje“ na osnovu invaliditeta – uključujući i na osnovu individualizirane procjene.

Napomena o standardu. Komitet za prava osoba s invaliditetom i Vijeće Evrope nisu u potpunosti usklađeni po ovom pitanju. CRPD ne dopušta nikakvo ograničenje biračkog prava na osnovu invaliditeta, čak ni na osnovu individualne procjene, dok Venecijanska komisija i Evropski sud za ljudska prava i dalje priznaju usko definirane izuzetke u kojima se biračko pravo može oduzeti u pojedinačnim slučajevima po nalogu suda. Ovo razilaženje u stavovima ne utiče na poziciju BiH: oduzimanje biračkog prava koje automatski proizilazi iz statusa poslovne sposobnosti nije u skladu ni sa jednim od ova dva standarda, kako je objašnjeno u Dijelu 3.

1.2 Standardi Vijeća Evrope i sudska praksa

Venecijanska komisija. Revidirana interpretativna deklaracija uz Kodeks dobre prakse u izbornim pitanjima o učešću osoba s invaliditetom u izborima¹² dopunjava pet principa evropskog izbornog naslijeđa u smislu njihove primjene na osobe s invaliditetom. Njome se potvrđuje univerzalno pravo glasa — princip prema kojem sva ljudska bića imaju pravo da glasaju i da se kandidiraju na izborima

¹⁰ Broj BO za lokalne izbore 2024. – može biti manji za izbora 2026.

¹¹ [Konvencija o pravima osoba s invaliditetom](#)

¹² [Revised Interpretative Declaration to the Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People with Disabilities in Elections](#)

— važi i za osobe s invaliditetom koje, u skladu sa članom 29 CRPD-a i praksom Evropskog suda za ljudska prava, u tom pogledu ne smiju biti diskriminirane. U Deklaraciji se dalje navodi da bi izborne procedure i objekti trebali biti pristupačni te da bi trebalo dozvoliti pomoć u glasanju tamo gdje je to neophodno uz poštovanje individualne prirode glasanja (paragraf 3); da bi se pristupačnost biračkih mjesta i informacija o izborima trebala zasnivati na principima univerzalnog dizajna i učešću korisnika u tom procesu (paragraf 4); da bi informacije trebale biti dostupne u pristupačnim, čitljivim formatima uz vođenje računa o razumnom prilagođavanju (paragraf 6); da bi tajnost glasanja trebala biti zaštićena, uključujući kroz primjenu asistivnih tehnologija ili pomoći osobe po izboru birača koja ne vrši neprimjeren uticaj (paragraf 7); te da se jednakost mogućnosti osigura i osobama s invaliditetom koje se kandidiraju na izborima (paragraf 5).

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) je u svojoj praksi vremenom dao pojašnjenje primjene Konvencije na biračka prava osoba s invaliditetom. U predmetu *Alajos Kiss protiv Mađarske*¹³ Sud je zaključio da automatsko oduzimanje biračkog prava osobama koje su stavljene pod djelimično starateljstvo, bez individualizirane sudske procjene, predstavlja kršenje Konvencije. Ovaj pristup je potvrđen i u predmetu *Anatoliy Marinov protiv Bugarske*¹⁴, dok je u predmetima *Strøbye i Rosenlind protiv Danske*¹⁵ i *Caamaño Valle protiv Španije*¹⁶ Sud prihvatio da ograničenja biračkog prava mogu biti u skladu sa Konvencijom ako su zasnovana na temeljnoj i individualiziranoj sudskoj procjeni. Pored pitanja poslovne sposobnosti, Sud je također prepoznao da fizičke prepreke pristupu glasanju mogu ugroziti prava iz Konvencije: u predmetu *Mołka protiv Poljske*¹⁷ Sud je prihvatio da nemogućnost pristupa biračkom mjestu osobe u invalidskim kolicima može uticati na ostvarivanje prava iz Konvencije. Iako se ne odnosi neposredno na prava osoba s invaliditetom, šira poruka prakse Suda u predmetima koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu (*Sejdić i Finci*¹⁸, *Zornić*¹⁹, *Pilav*²⁰, *Pudarić*²¹) je da je za kategoričko uskraćivanje biračkih prava u demokratskom društvu neophodno izrazito dobro opravdanje, princip koji prevazilazi konkretne okolnosti tih predmeta koje su se odnosile na etničku pripadnost.

1.3 Izborne posmatračke misije (EOM)

Međunarodne izborne posmatračke misije, koje zajednički organiziraju ODIHR, Parlamentarna skupština Vijeća Evrope (PSVE) i Kongres lokalnih i regionalnih organa vlasti, sistematski ocjenjuju pristupačnost izbornog procesa: adekvatnost biračkih mjesta, raspoloživost pristupačnih materijala i informacija o kandidatima i stanje po pitanju glasanja uz pomoć druge osobe. U izvještajima posmatračkih misija je u više navrata ukazivano da oduzimanje biračkog prava osobama lišenim poslovne sposobnosti u BiH nije u skladu sa međunarodnim standardima, što je ponovljeno i u jednoj od prioritarnih preporuka nakon lokalnih izbora 2024. godine.

1.4 *Acquis communautaire* i put ka pridruživanju Evropskoj uniji

Za BiH usklađivanje sa pravnom stečevinom EU i prioritetima Evropske komisije predstavlja sastavni dio procesa pridruživanja. Povelja EU temeljnim pravima²² zabranjuje diskriminaciju po osnovu invaliditeta (član 21) i priznaje pravo osoba s invaliditetom na mjere kojima garantira njihova nezavisnost i učešće (član 26). Ugovorom o funkcioniranju Evropske unije (član 10 i 19) utvrđena

¹³ [Predmet Alajos Kiss protiv Mađarske.](#)

¹⁴ [Predmet Anatoliy Marinov protiv Bugarske.](#)

¹⁵ [Predmet Strøbye i Rosenlind protiv Danske.](#)

¹⁶ [Predmet Caamaño Valle protiv Španije.](#)

¹⁷ [Predmet Mołka protiv Poljske, 2006.](#)

¹⁸ [Presuda Evropskog suda za ljudska prava - Sejdić - Finci](#)

¹⁹ [Presuda Evropskog suda za ljudska prava - Zornić](#)

²⁰ [Presuda Evropskog suda za ljudska prava - Ilijaz Pilav](#)

²¹ [Presuda Evropskog suda za ljudska prava - Pudarić](#)

²² [Povelja Evropske unije o temeljnim pravima](#)

je nadležnost i obaveza EU da suzbija diskriminaciju po osnovu invaliditeta.²³ Evropski akt o pristupačnosti²⁴ potvrđuje opredijeljenost Evropske unije ka pristupačnim proizvodima i digitalnim uslugama koje doprinose uklanjanju prepreka za učešće u društvu u širem smislu. Premda se ovim aktom ne uređuju izbori ili političko učešće, njegove odredbe vezane za digitalne usluge i određene informacione tehnologije doprinose opštoj pristupačnosti koja sve nalazi svoju primjenu i u izbornim procesima (naročito u kontekstu daljnjeg uvođenja izbornih glasačkih tehnologija u BiH). Direktiva (EU) 2016/2102 o pristupačnosti internetskih stranica i mobilnih aplikacija²⁵ obavezuje države članice da garantiraju vidljivost, funkcionalnost, razumljivost i pouzdanost internetskih stranica i mobilnih aplikacija tijela iz javnog sektora za korisnike, a posebno za osobe s invaliditetom. Iako se ovom direktivom ne uređuju izbori ili glasanje, ona se neposredno odnosi na digitalne usluge javnih organa te tako predstavlja značajnu pravnu osnovu za garantiranje pristupačnosti internetskih stranica tijela nadležnih za reguliranje i nadgledanje izbornog procesa, informacija za birače, portala za registraciju i drugih online usluga povezanih sa izbornim procesom za osobe s invaliditetom. Evropska komisija je također objavila Vodič o dobroj izbornoj praksi u državama članicama vezano za učešće osoba s invaliditetom u izbornom procesu u kojem se državama članicama daju praktične smjernice i primjeri dobre prakse.²⁶

1.5 Šest principa za praktičnu primjenu standarda

1. **Integrirana pristupačnost.** Izborne postupke, objekte, informacije i tehnologije bi trebalo dizajnirati tako da odmah budu pristupačne (univerzalni dizajn), uz mogućnost dodatnog razumnog prilagođavanja u slučaju individualnih potreba koje nisu obuhvaćene.
2. **Pristupačnost tokom cijelog izbornog ciklusa.** Pored samog dana izbora, pristupačnost bi trebalo osigurati i po pitanju informiranja birača, registracije, biračkih mjesta, formata glasačkih listića, mehanizama za podnošenje prigovora i mogućnosti kandidiranja na izborima.
3. **Istovremena samostalnost i tajnost.** Cilj je osigurati glasanje koje će istovremeno biti samostalno i tajno. Tamo gdje je potrebna, pomoć bi trebala biti dostupna na zahtjev birača i, kada god je to moguće, trebala bi je pružiti osoba po izboru birača, a ne bi trebala predstavljati automatski način učešća.
4. **Odgovornost je na sistemu.** Za garantiranje pristupačnog i tajnog glasanja odgovorna je država. Tu odgovornost ne bi trebalo prebacivati na birače s invaliditetom i od njih tražiti da sa sobom dovedu pomoćnika kako bi glasali.
5. **Izbjegavati nepotrebno traženje dokaza o invaliditetu.** Dobra praksa daje prednost tome da se birači sami izjasne o svojim potrebama vezanim za pristupačnost umjesto zahtijevanja ljekarskog uvjerenja ili druge dokumentacije čime bi se birači mogli odvratiti od glasanja.
6. **Ništa o nama bez nas.** Organizacije osoba s invaliditetom bi trebale biti uključene u dizajniranje, testiranje, primjenu i evaluaciju izbornih postupaka, tehnologija i mjera za garantiranje pristupačnosti.

²³ Ugovor o funkcioniranju Evropske unije

²⁴ Evropski akt o pristupačnosti

²⁵ Direktiva o pristupačnosti internetskih stranica i mobilnih aplikacija

²⁶ Guide of good electoral practices in Member States addressing the participation of citizens with disabilities in the electoral process

2. Komparativna analiza

Iako je veći broj zemalja ostvario pomake u garantiranju jednakog pristupa izborima za osobe s invaliditetom, u ovom dijelu analizirane su četiri države članice EU koje su odabrane koje su odabrane više zbog jednostavnosti preuzimanja njihovih praksi u BiH nego zbog obima provedenih reformi: Hrvatska, Irska, Njemačka, Estonija. Svaka od njih ilustrira drugačiji pristup – reforma vezana za pitanje poslovne sposobnosti, jednostavno tehničko pomagalo za samostalno glasanje, ukidanje uskraćivanja biračkog prava na osnovu starateljstva i pristupačni alternativni kanali.

Tabela pomagala za birače s invaliditetom koja se koriste u različitim državama članicama EU zasnovana na podacima koje je prikupila Služba Evropskog parlamenta za istraživanja u februaru 2024.²⁷

EPRS | European Parliamentary Research Service

Table of pictograms

Templates	Audio description	Braille ballot papers	Mobile voting
Magnifiers	Sign language	Accessible voting booths	Choice of polling station
Adequate lighting	Large printouts	Accessible ballot boxes	Free choice of assistance

Existing voting tools and support in Member States (ordered by range offered)												
Lithuania												
Belgium												
Spain												
Ireland												
The Netherlands												
Estonia												
Croatia												
Hungary												
Luxembourg												
Slovenia												
Austria												
Germany												
Denmark												
Finland												
Czechia												
France												
Latvia												
Poland												
Portugal												
Sweden												
Bulgaria												
Italy												
Malta												
Romania												
Slovakia												
Cyprus												
Greece												

Sources: [Guide of good electoral practices in Member States addressing the participation of citizens with disabilities in the electoral process](#), European Commission, SWD(2023) 408 final; [Human Rights Report 2022 – political participation of persons with disabilities: the right to vote and stand for election](#), Issue 6 - 2022, European Disability Forum

Note: the information provided by these sources and illustrated in this infographic reflects the best data available. There is however no EU agency or body currently collecting comprehensive data concerning the political participation of persons with disabilities.

²⁷ [People with disabilities and the European elections; Infografika Službe Evropskog parlamenta za istraživanja; februar 2024.](#)

2.1 Hrvatska – pretvaranje vraćenog biračkog prava u djelotvorne procedure

Primjer Hrvatske je zanimljiv za BiH iz dva razloga: prvo, zato što je Hrvatska ukinula ograničavanje biračkog prava na osnovu poslovne sposobnosti i drugo zato što pokazuje kako izborna administracija može uvesti praktične mjere za garantiranje pristupačnosti kroz instrukcije, obuku i saradnju, a ne isključivo kroz zakonodavne reforme.

Reforma poslovne sposobnosti i uloga OOSI. Zakonom o registru birača Hrvatske iz 2012. godine vraćeno je biračko pravo građanima kojima je oduzeta poslovna sposobnost njihovim upisom u birački registar. Time se Hrvatska pridružila državama članicama EU koje garantiraju biračko pravo bez obzira na status poslovne sposobnosti.²⁸ Ova reforma je značajna i zbog načina na koji je provedena: reformu je predvodila koalicija OOSI – [Udruga za samozastupanje](#) zajedno sa organizacijom civilnog društva [GONG](#) i drugim organizacijama – koje su pregovarale sa Državnim izbornim povjerenstvom i ministarstvima i zagovarale univerzalno rješenje umjesto modela individualiziranog sudskog preispitivanja po kojem bi biračko pravo zavisilo od individualnih procjena sposobnosti.

Praksa koja se najjednostavnije može preuzeti: obavezujuće instrukcije. Državno izorno povjerenstvo Hrvatske prije izbora donosi obavezujuće instrukcije o načinu glasanja birača s invaliditetom, nepismenih birača te birača koji nisu u mogućnosti pristupiti na biračko mjesto. Ovim instrukcijama opšte biračko pravo dobija svoju praktičnu primjenu. Njima je propisano da birač koji ne može samostalno popuniti glasački listić ima pravo na pomoć osobe od povjerenja; da se, ako birač nije u mogućnosti pristupiti na biračko mjesto, mogu odrediti najmanje dva člana biračkog odbora koji će posjetiti birača na adresi; kao i da, ako birač dođe na biračko mjesto ali mu ne može fizički pristupiti, treba odrediti dva člana biračkog odbora koji će biraču omogućiti glasanje ispred biračkog mjesta uz garantiranje tajnosti.²⁹ BiH iz ovoga može izvući jasnu pouku: veliki broj unapređenja ne iziskuje donošenje novih zakona već jasnije, obavezujuće izborne procedure koje donosi tijelo nadležno za reguliranje i nadgledanje izbora.

Obuka i smjernice za biračke odbore. Iako hrvatsko zakonodavstvo ne predviđa obaveznu obuku o pravima osoba s invaliditetom, Državno izorno povjerenstvo daje smjernice o biračima s invaliditetom u okviru obuke članova izbornih tijela te biračkim odborima distribuira pisane materijale sa objašnjenjem odgovarajućih procedura glasanja. Riječ je o mjeri koja ne iziskuje značajna finansijska sredstva i koju bi BiH mogla prilagoditi kroz obuku izborne administracije i budući Centar za edukaciju pri CIK-u BiH: u standardnu obuku za rad na biračkom mjestu mogao bi se dodati kratki modul o pružanju pomoći, tajnosti glasanja i komunikaciji sa biračima sa različitim vidovima invaliditeta, kao i o postupanju u slučajevima kada biračko mjesto nije pristupačno.

Praktično prilagođavanje glasanja. Hrvatska primjenjuje više oblika prilagođavanja: pomoć od strane osobe po izboru birača, glasanje putem mobilnog tima za birače koji ne mogu doći na biračko mjesto te posebne procedure za biračke koji dođu na biračko mjesto koje nije pristupačno. Za birače smještene u ustanove socijalne zaštite mogu se odrediti posebna biračka mjesta za parlamentarne i predsjedničke izbore i izbore za Evropski parlament. Hrvatski model nije savršen, uslovi za učešće na lokalnim izborima i dalje su restriktivniji za osobe sa prebivalištem u drugom mjestu, ali on pokazuje kako tijelo nadležno za reguliranje i nadgledanje izbornog procesa može članovima biračkih odbora dati praktične smjernice za prevazilaženje prepreka koje se mogu javiti na dan izbora.

²⁸ Agencija EU za temeljna prava: [Political Participation of People with Disabilities, New Developments](https://fra.europa.eu/sites/default/files/political-participation-persons-disabilities-hr.docx).
²⁹ <https://fra.europa.eu/sites/default/files/political-participation-persons-disabilities-hr.docx>

Pristupačni izborni materijali i oprema na biračkim mjestima. Prema Vodiču Evropske komisije Hrvatska na biračkim mjestima koristi više alata za osiguravanje pristupačnosti, uključujući predloške, odgovarajuću rasvjetu, audio opise, podršku na znakovnom jeziku na biračkim mjestima, pristupačne glasačke kabine i kutije. Ove mjere su korisne za BiH pošto su korisne i mogu se postepeno uvoditi: CIK bi mogao uvesti ograničeni paket mjera u odabranim opštinama koje će testirati sa OOSI, a potom ih postepeno proširivati.

Saradnja sa OOSI i tijelima za praćenje. Primjer Hrvatske također je dokaz značaj strukturirane saradnje. Organizacije osoba s invaliditetom su uključene u pružanje podrške biračima, između ostalog i kroz projekte pružanja pomoći biračima sa oštećenjem vida ili sluha. U širem smislu, u Vodiču Evropske komisije se navodi da je Hrvatska jedna od država članica koje su formalizirale saradnju sa OOSI, bilo u vidu sporazuma ili radnih grupa. Korisnu nadzornu ulogu ima i Pravobranitelj za osobe s invaliditetom: uoči parlamentarni izbora 2020. godine Pravobranitelj je izdao preporuke za političke aktore i medije pozivajući na osiguravanje pristupačnih glasačkih procedura, prostora i materijala, kao i dostupnosti informacija o izborima i izbornim kampanjama u formatima kao što su Brajevo pismo, uvećan tekst, audio zapisi, pojednostavljene verzije i znakovni jezik.

Planiranje na lokalnom nivou: Primjer Grada Zagreba. Dobar primjer prakse na podnacionalnom nivou jeste „Zagrebačka strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom u razdoblju od 2022. do 2025.”³⁰ koja uključuje mjere za unapređenje učešća u izbornom procesu kao što su praćenje i osiguravanje pristupačnosti biračkih mjesta, prilagođavanje biračkih mjesta u skladu sa potrebama osoba s različitim vrstama invaliditeta, edukacija članova izbornih komisija i biračkih odbora o inkluzivnom izbornom procesu i edukacija osoba s invaliditetom o njihovim političkim pravima. Ovo je posebno relevantno za BiH gdje pristupačnost biračkih mjesta u velikoj mjeri zavisi od provođenja mjera na lokalnom nivou.

Pristupačnost informacija i medija. Hrvatska je preuzela Direktivu EU o pristupačnosti internetskih stranica i mobilnih aplikacija u svoje zakonodavstvo i propisala obavezu osiguravanja pristupačnosti internetskih stranica i mobilnih aplikacija javnog sektora. Ovim okvirom je obuhvaćena i internetska stranica Državnog izbornog povjerenstva, iako je, prema njihovoj vlastitoj izjavi o pristupačnosti, usklađenost sa standardima pristupačnosti samo djelimična. Hrvatska također ima obaveze u pogledu pristupačnosti medija prema Zakonu o elektroničkim medijima i Zakonu o Hrvatskoj radioteleviziji, a Ugovorom između Hrvatske radiotelevizije i Vlade Republike Hrvatske za razdoblje od 2023. do 2027. definirani su mjerljivi godišnji ciljevi vezani za prilagođavanje programa, uključujući titlovanje, znakovni jezik i audio deskripciju. Ovo može poslužiti kao koristan model za BiH: obaveze u pogledu pristupačnosti dobijaju na težini ako su mjerljive i povjerene konkretnim institucijama.

³⁰ [Zagrebačka strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom u razdoblju od 2022. do 2025.](#)

Objektivna procjena nedostataka. Hrvatski model nije bez nedostataka. U izvještaju FRA je ukazano na određene nedostatke: internetska stranica Državnog izbornog povjerenstva je samo djelimično usklađena sa standardima pristupačnosti; nema podataka o udjelu pristupačnih biračkih mjesta; nisu uvedeni detaljni standardi pristupačnosti biračkih mjesta; pristupačnost izbornih programa i programa političkih stranaka i dalje je ograničena; a pristupačnost izbornog procesa varira u zavisnosti od vrste izbora i vrste invaliditeta.³¹ Ovi nedostaci su korisni za BiH pošto pokazuju da se pomaci mogu postepeno ostvarivati. Najvažnija pouka iskustva Hrvatske nije to da su svi problemi riješeni, već da zakonodavne reforme mogu biti praćene praktičnim administrativnim mjerama: obavezujućim instrukcijama, obukom, saradnjom sa OOSI, pristupačnim informacijama i planiranjem na lokalnom nivou.

Relevantan primjer: Španija – sistem pristupačnosti, a ne pojedinačna prilagođavanja.

Španija se izdvaja po tome što pristupačnost tretira kao operativni sistem koji obuhvata kompletan izborni ciklus, a ne kao skup pojedinačnih prilagođavanja koja se primjenjuju samo na dan izbora. U Vodiču Komisije se ističe saradnja između Ministarstva unutrašnjih poslova i organizacija osoba s invaliditetom, uključujući ONCE i Plena Inclusión España, u izradi pristupačnih glasačkih procedura za slijepu biraču i oznaka za potrebe kognitivne pristupačnosti na biračkim mjestima. Španija također osigurava lako razumljive priručnike, besplatno prevođenje na znakovni jezik i elektromagnetne indukcijske petlje za osobe sa oštećenjem sluha koje su imenovane za članove biračkih odbora, kao i posebnu podršku biračima sa oštećenjem vida, sluha ili intelektualnim invaliditetom. Nakon izbora, u Španiji se provode ankete i pripremaju izvještaji o pristupačnosti, a u svim državnim delegacijama i poddelegacijama postoje službenici za pristupačnost zaduženi za praćenje i postupanje po prijavljenim problemima. Španija za BiH može poslužiti kao koristan primjer načina na koji tijelo nadležno za reguliranje i nadgledanje izbornog procesa može uspostaviti sistem pristupačnosti: partnerstvo sa OOSI, praktični alati, obučeni službenici, imenovane kontakt tačke i procjena nakon izbora.

2.2 Irska – rješenja za omogućavanje samostalnog glasanja

Najznačajniji doprinos Irske nije neko pojedinačno pomoćno sredstvo, već pristup usmjeren na omogućavanje slijepim i slabovidnim biračima da glasaju samostalno i tajno, umjesto da zavise od pomoći druge osobe. Najpoznatiji primjer je **predložak glasačkih listića**: prozirna taktalna folija sa reljefnim oznakama i Brajevim pismom koja se postavlja preko standardnog glasačkog listića i omogućava biračima samostalno pronalaženje i zaokruživanje kandidata. Uz predložak je dostupna i besplatna telefonska usluga koja čita glasački listić i redoslijed kandidata za svaku izbornu jedinicu putem koje se birači mogu upoznati sa glasačkim listićem prije samog dana izbora ili u glasačkoj kabini. Radne verzije predloška dostupne su i preko organizacije [Vision Ireland](#) (ranije NCBI) da bi birači mogli vježbati unaprijed i da bi se sistem kontinuirano unapređivao u saradnji sa korisnicima. Ovaj predložak za glasačke listiće je uveden nakon sudskog postupka koji je 2016-2017. pokrenuo jedan slijepi birač gdje je Visoki sud zaključio da je traženje od slijepih birača da koriste pomoć predsjednika biračkog odbora pri popunjavanju glasačkih listića nespojivo sa tajnim glasanjem. Umjesto unapređenja mjera mogućnosti glasanja uz pomoć druge osobe, Irska je uvela praktično rješenje koje slijepim biračima omogućava da glasaju bez otkrivanja svog izbornog opredjeljenja. Ovaj princip se može primijeniti u Bosni i Hercegovini: kad god je to moguće, mjerama pristupačnosti treba omogućiti što veću samostalnost birača prije pribjegavanja glasanju uz pomoć druge osobe.

³¹ <https://fra.europa.eu/sites/default/files/political-participation-persons-disabilities-hr.docx>

Irska je uz uvođenje ovog predložka provela i šire administrativne reforme. Zakonom o izbornoj reformi iz 2022. godine uz postojeće mogućnosti glasanja za osobe sa fizičkim invaliditetom uvedene su i mogućnosti za osobe sa mentalnim invaliditetom čime je prepoznato da prepreke pristupačnosti nisu isključivo fizičke prirode. Očekuje se da biračka mjesta budu pristupačna, birači po potrebi mogu glasati na drugom pristupačnijem biračkom mjestu, službenici zaduženi za provođenje izbora dužni su osobama sa invaliditetom osigurati praktične uslove za glasanje. Novoizabrana izborna komisija (*An Coimisiún Toghcháin*) također ima izričite zakonske nadležnosti da promovira učešće nedovoljno zastupljenih grupa, provodi kampanje podizanja javne svijesti i vrši analizu izbornog procesa nakon svakih izbora, uključujući pristupačnost biračkih mjesta i procedura glasanja.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, iskustvo Irske upućuje na nekoliko reformi koje ne iziskuju velika finansijska ulaganja i koje su u nadležnosti tijela za reguliranje i nadgledanje izbornog procesa:

- uvođenje taktilnih predložaka biračkih listića za slijepe birače;
- povezivanje pomoćnih sredstava sa pristupačnim audio informacijama;
- uključivanje organizacija osoba s invaliditetom u testiranje mjera pristupačnosti prije izbora;
- sistematska analiza pristupačnosti nakon svakog izbornog procesa kako bi unapređenja postala dio institucionalne prakse tijela za reguliranje i nadgledanje izbornog procesa, a ne jednokratne inicijative.

Relevantan primjer: Nizozemska – pomoć biračima u uvježbavanju i pripremi.

Primjer nizozemske koristan je zato što je usmjeren na smanjenje neizvjesnosti prije dana izbora. U Vodiču Komisije se navodi da birači imaju na raspolaganju online alat za pronalaženje pristupačnih biračkih mjesta, dok opštine i partneri koriste komunikacijski paket sa pristupačnim informacijama o izborima, videozapisima na znakovnom jeziku, infografikama, pristupačnim glasačkim listićima i obrascima za glasanje putem opunomoćenika. Pojedine opštine također organiziraju probno glasanje prije izbora kako bi se birači upoznali sa postupkom glasanja i stekli veće povjerenje u svoju sposobnost da glasaju samostalno. Nizozemska također ima i telefonsku liniju posvećenu pristupačnosti pod nazivom „Unlimited Voting“ putem koje birači mogu iznijeti pozitivna ili negativna iskustva i predložiti poboljšanja. Ovo su praktične mjere koje BiH može primijeniti: objavljivanje informacija o pristupačnosti unaprijed, pružanje prilike za uvježbavanje biračima i uspostavljanje jednostavnog mehanizma za prikupljanje povratnih informacija po završetku izbora.

2.3 Njemačka – standardizacija pristupačnosti

Najvažnija pravna reforma u Njemačkoj provedena je 2019. godine nakon odluke Saveznog ustavnog suda po kojoj automatsko oduzimanje biračkog prava osobama koje su stavljene pod puno starateljstvo predstavlja kršenje ustavnih principa univerzalnog prava glasa i jednakosti. Oko 85.000 građana je ponovo steklo biračko pravo prije izbora za Evropski parlament 2019. čime je u Njemačkoj u potpunosti ukinuta praksa oduzimanja biračkog prava na osnovu starateljstva.

Za organe za provođenje izbora, međutim, još su značajnije praktične mjere pristupačnosti uvedene u Njemačkoj. Obavijesti koje se šalju biračima sadrže informacije o pristupačnosti biračkih mjesta u vidu standardiziranih piktograma i kontakt informacija tako da birači prije samih izbora mogu provjeriti eventualno postojanje prepreka i po potrebi odabrati drugo biračko mjesto. Biračka mjesta opremljena su taktilnim predlošcima glasačkih listića za slijepe birače, pristupačnim glasačkim

kabinama i drugim pomoćnim sredstvima, a birači mogu izabrati drugo pristupačno biračko mjesto i koristiti pomoć osobe po svom izboru. Umjesto oslanjanja na ad hoc rješenja na lokalnom nivou, Njemačka je ova prilagođavanja predvidjela svojim standardnim izbornim procedurama.

Njemačka je također primjer značaja većeg uključivanja organizacija osoba s invaliditetom pored samih konsultacija. Uoči izbora za Evropski parlament 2019. godine, Udruženje slijepih i slabovidnih lica Njemačke je izvršilo procjenu pristupačnosti izbornih materijala političkih stranaka za korisnike čitača ekrana i objavilo rezultate, što je primjer doprinosa organizacija osoba s invaliditetom u unapređenju pristupačnosti tokom cijelog izbornog ciklusa, a ne samo na dan izbora.

2.4 Estonija – osiguravanje pristupačnosti svih načina glasanja

Estonija se često navodi kao primjer zemlje koja provodi glasanje putem interneta na nacionalnom nivou, ali ono što se jednostavnije može preuzeti iz njihovog primjera je činjenica da je pristupačnost integrirana u sve načine glasanja i ne tretira se isključivo kao obilježje digitalnog glasanja. Isti principi pristupačnosti primjenjuju na redovno glasanje na biračkim mjestima, glasanje putem mobilnog tima i online usluge. Biračka mjesta su opremljena pomoćnim sredstvima, uključujući povećala, podesive stolove za glasanje i odgovarajuću rasvjetu, dok usluge prevođenja na znakovni jezik na daljinu gluhim biračima omogućavaju komunikaciju sa članovima biračkog odbora čak i kada tumač nije fizički prisutan. Informacije o izborima su dostupne putem pristupačnih video materijala i online usluga, a birači prije samih izbora mogu pomoću javno dostupnih informacija utvrditi koja biračka mjesta su pristupačna.

Iskustvo Estonije pokazuje da pristupačnost ne bi trebala zavisiti od jedne tehnologije već da bi organi zaduženi za provođenje izbora trebali osigurati da svi raspoloživi načini glasanja, od biračkih mjesta do glasanja na daljinu, budu dostupni osobama sa različitim vrstama invaliditeta. Neke od praksi koje bi se najjednostavnije mogle primijeniti u Bosni i Hercegovini su objavljivanje informacija o pristupačnosti prije izbora, standardna pomoćna oprema na biračkim mjestima i prevođenje na znakovni jezik na daljinu po potrebi.

Relevantan primjer: Francuska – integrirana pristupačnost

Francuska je primjer kako se pristupačnost može integrirati u sve faze provođenja izbora putem praktičnih smjernica, a ne isključivo kroz zakonodavne izmjene. Nacionalnim smjernicama su uređena pitanja koja se odnose na izgled biračkih mjesta, pristupačnu komunikaciju, postupanje članova biračkih odbora, pristupačne materijale političkih stranaka i evaluaciju po završetku izbora. Umjesto individualnih mjera prilagođavanja, francuski model stavlja naglasak na dizajniranje izbornog okruženja tako da pristupačnost bude sastavni dio redovnog planiranja i organizacije izbora. CIK BiH bi uz manje izmjene mogao iskoristiti nekoliko pratećih priručnika i kontrolnih lista za obuku biračkih odbora i pripremu biračkih mjesta.

Praktične mjere pristupačnosti koje primjenjuju TRNIP u Evropi³²

Primjeri praksi u državama članicama EU koji bi mogli poslužiti kao osnova za buduće planiranje mjera pristupačnosti u BiH prikazani po fazama izbornog ciklusa.

Planiranje i priprema	Biračka mjesta	Informacije i komunikacija	Praćenje i kontinuirano unapređenje
Kontrolne liste za provjeru pristupačnosti biračkih mjesta prije dana izbora <i>Finska, Estonija, Belgija</i>	Taktilni predlošci za glasačke listiće / predlošci sa Brajevim pismom za slijepe biračke <i>Irska, Njemačka, Austrija, Portugal, Slovenija, Luksemburg itd.</i>	Lako razumljivi vodiči za birače i izborni materijali <i>Francuska, Mađarska, Litvanija, Portugal</i>	Postizborna evaluacija pristupačnosti koju provodi TRNIP <i>Irska, Španija, Nizozemska, Francuska</i>
Zajedničko planiranje mjera pristupačnosti sa OOSI OPD <i>Hrvatska, Španija, Nizozemska, Finska, Belgija</i>	Podesive glasačke kabine, odgovarajuća rasvjeta, povećala i pristupačne glasačke kutije <i>Estonija, Danska, Finska i druge države</i>	Pristupačne internetske stranice o izborima usklađene sa standardima pristupačnosti <i>sve države članice u skladu sa propisima EU</i>	Telefonske linije i drugi kanali za podnošenje prigovora u vezi sa pristupačnošću <i>Nizozemska, Njemačka, Irska</i>
Obuka članova biračkih odbora o pravima osoba s invaliditetom <i>Hrvatska, Španija, Belgija, Danska, Litvanija</i>	Mogućnost izbora drugog pristupačnog biračkog mjesta kada predviđeno biračko mjesto nije pristupačno <i>Irska, Njemačka, Italija, Letonija, Rumunija i druge države</i>	Video zapisi na znakovnom jeziku, QR kodovi, telefonske informativne linije i pristupačne online informacije <i>Estonija, Litvanija, Finska, Irska</i>	Prikupljanje podataka o pristupačnosti radi unapređenja budućeg planiranja <i>Švedska, Rumunija, Luksemburg</i>
Kratke praktične smjernice za biračke odbore o pružanju pomoći biračima s invaliditetom <i>Hrvatska, Španija</i>	Glasanje putem mobilnog tima ili kod kuće za birače koji ne mogu doći na biračko mjesto <i>Hrvatska, Estonija, Irska, Portugal, Rumunija i druge države</i>	Smjernice o pristupačnosti izbornih kampanja za političke stranke i emitere <i>Francuska, Litvanija, Španija</i>	Koordinatori za pitanja pristupačnosti tokom izbora <i>Španija</i>

Nijedna od ovih praksi nije svojstvena samo jednoj državi članici niti zahtijeva sveobuhvatnu reformu izbornog sistema. Mnoge od njih predstavljaju administrativne mjere koje tijela za reguliranje i nadgledanje izbornog procesa provode kroz planiranje pristupačnosti biračkih

³²Guide of good electoral practices in Member States addressing the participation of citizens with disabilities in the electoral process

mjesta, operativne smjernice, obuku, saradnju s organizacijama osoba s invaliditetom i evaluaciju nakon izbora, što pokazuje da se pristupačnost često može unaprijediti postepeno, kroz administrativnu praksu, a ne isključivo izmjenama zakonodavstva.

3. Kontekst Bosne i Hercegovine

Izborni okvir BiH pruža osnovu za provođenje demokratskih izbora i sadrži više odredbi relevantnih za birače s invaliditetom, uključujući pristupačnost biračkih mjesta, glasanje uz pomoć druge osobe, glasanje putem mobilnog tima i mogućnost korištenja izbornih tehnologija kao podrške samostalnom glasanju, ali je pristup osoba s invaliditetom u praksi i dalje neujednačen. Glavni nedostatak u pravnom okviru predstavlja brisanje iz Centralnog biračkog spiska građana kojima je pravosnažnom odlukom oduzeta poslovna sposobnost, uključujući osobe kojima je poslovna sposobnost oduzeta na osnovu intelektualnog ili psihosocijalnog invaliditeta, što, pored ostvarivanja biračkog prava, također utiče i na mogućnost kandidiranja, budući da kandidati moraju biti upisani u Birački spisak. U studiji je ovo pitanje prepoznato kao glavni problem sa aspekta zakonodavne reforme i trebalo bi ga tretirati odvojeno od pretežno operativnih prepreka analiziranih u nastavku.³³

Glavne prepreke za većinu birača s invaliditetom su, međutim, praktične prirode: mogu li samostalno pristupiti biračkom mjestu; omogućava li raspored na biračkom mjestu zaštitu tajnosti glasanja; poznaju li članovi biračkih odbora pravila o pružanju pomoći biračima; organizira li se glasanje putem mobilnog tima na pouzdan način; jesu li informacije namijenjene biračima pristupačne; jesu li nove izborne tehnologije prilagođene različitim vrstama invaliditeta te mogu li osobe s invaliditetom, osim u svojstvu birača, učestvovati na izborima i u svojstvu kandidata, posmatrača i članovi izbornih tijela. Smjernice ODIHR-a o učešću osoba s invaliditetom u izbornom procesu pristupačnost definira na ovaj širi način: osobama s invaliditetom bi trebalo omogućiti učešće u političkom životu u svojstvu birača, kandidata, članova političkih stranaka, osoblja angažiranog u izbornim kampanjama, posmatrača, članova izbornih tijela i izabranih predstavnika.³⁴

3.1 Institucionalni i operativni okvir

Pristup izborima u BiH zavisi od implementacije na različitim nivoima. CIK definira pravila, donosi podzakonske akte, vodi Centralni birački spisak, ovjerava političke subjekte, organizira obuku i uređuje primjenu izbornih tehnologija. Opštinske izborne komisije (OIK) odgovorne su za donošenje velikog broja odluka koje se neposredno odnose na birače s invaliditetom, uključujući određivanje lokacija biračkih mjesta, vođenje centara za biračke spiskove, informiranje birača, imenovanje i obuku članova biračkih odbora, distribuciju izbornog materijala i vođenje računa o tehničkoj organizaciji na biračkim mjestima. Birački odbori zaduženi su za rukovođenje radom biračkih mjesta, primjenu propisa na dan izbora, uključujući identifikaciju, tajnost glasanja, red na biračkom mjestu, korištenje tehnologija i evidentiranje prigovora.³⁵

To znači da pristupačnost nije samo pitanje politike koju definira CIK, već u velikoj mjeri zavisi od planiranja na lokalnom nivou i odabira prostora za biračka mjesta. Formalno kvalitetno pravilo ne

³³ [Izborni zakon BiH](#)

³⁴ [Guidelines on Promoting the Political Participation of Persons with Disabilities, Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava \(ODIHR\), 2019.](#)

³⁵ [Pod lupom, Finalni izvještaj o građanskom, nestranakačkom posmatranju Lokalnih izbora 2024. u Bosni i Hercegovini](#)

znači ništa ako OIK odabere nepristupačnu školu, ako pristupna rampa ne postoji ili nije upotrebljiva, ako je glasačka kabina postavljena tako da je moguće vidjeti kako je birač glasao, ako prostor za čekanje nije prilagođen starijim biračima ili biračima s fizičkim invaliditetom ili ako članovi biračkog odbora s nepovjerenjem postupaju prema osobama s nevidljivim invaliditetom. Pristupačnost stoga mora biti ugrađena u kompletan lanac: u propise i obrasce CIK-a; kontrolne liste opštinskih izbornih komisija; odabir biračkih mjesta; centre za biračke spiskove; obuku članova biračkih odbora; organizaciju rada mobilnih timova; nabavku tehnologije i praćenje izbornog dana.

OOSI mogu imati važnu praktičnu ulogu u postojećem izbornom okviru. Iako Izborni zakon ne predviđa posebnu formalnu kategoriju konsultacija sa OOSI, akreditirani posmatrači iz organizacija civilnog društva mogu pratiti rad izbornih komisija, biračkih odbora i postupak brojanja glasova, dokumentirati prepreke u pogledu pristupačnosti i dostavljati komentare koji mogu poslužiti kao osnova za prigovore, preporuke i buduću reformu procedura. Novija praksa, uključujući imenovanje kontakt-tačaka za pitanja invaliditeta u vezi s izborima u okviru CIK-a BiH i koalicije „Pod lupom“, predstavlja dobru osnovu za sistematičnije uređenje ove saradnje.³⁶

Izmjenama i dopunama Izbornog zakona iz 2024. stvorena je istovremeno i prilika i izazov u pogledu institucionalnih kapaciteta. Ojačan je integritet izbora, profesionalizirano je rukovođenje biračkim odborima prenošenjem nadležnosti za imenovanje predsjednika i njihovih zamjenika na CIK te je stvorena osnova za postepeno uvođenje izbornih tehnologija. Istovremeno, posmatrači su konstatali da je ovim izmjenama značajno povećan obim posla CIK-a, dok opštinske komisije i dalje kasne u izvršavanju svojih obaveza i imaju problema sa nedovoljnim kapacitetima za izvršavanje dužnosti. Koalicija „Pod lupom“ je zabilježila 111 slučajeva kršenja izbornih rokova od strane opštinskih izbornih komisija u predizbornom periodu, uključujući rokove vezane za spiskove biračkih mjesta, objavljivanje broja birača i obuku članova biračkih odbora.³⁷

Za potrebe ove studije praktična implikacija je jasna: sve mjere pristupačnosti moraju biti dovoljno jednostavne kako bi ih OIK i birački odbori mogli provesti, ali istovremeno i dovoljno jasne da bi se dosljedno primjenjivale. Inkluzija osoba s invaliditetom bi trebala biti sastavni dio obavezne obuke predsjednika, zamjenika predsjednika i članova biračkih odbora, a ne opcionalni dodatni sadržaj. Budući funkcionalni i održivi Centar za edukaciju pri CIK-u BiH predstavljao bi prirodno institucionalno okruženje za razvoj i provođenje takvih programa obuke. Obuka bi trebala biti zasnovana na praktičnim situacijama iz izbornog procesa i obuhvatiti pitanja kao što su: postupanje u slučaju kada birač traži pomoć pri glasanju; zaštita tajnosti u slučaju glasanja uz pomoć druge osobe; komunikacija sa biračima s invaliditetom; postupanje u slučaju kada biometrijska identifikacija nije moguća zbog invaliditeta; evidentiranje prigovora te pravljenje razlike između stvarnog pružanja podrške biraču i prisile ili porodičnog glasanja.

3.2 Pristupačnost prije izbornog dana: informiranje birača, registracija i glasanje putem mobilnog tima

Problemi vezani za pristupačnost počinju prije dolaska birača na biračko mjesto. Birači moraju imati mogućnost da provjere da li su registrirani, saznaju gdje i na koji način glasaju, po potrebi zatraže da glasaju putem mobilnog tima te da dobiju informacije u formatima koje mogu koristiti. Izborni zakon predviđa pravo uvida u izvod iz Centralnog biračkog spiska i pravo birača da zahtijevaju

³⁶ Pristupačnost biračkog prava za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Vera Zih, dokument iz juna 2026. pripremljen za VE

³⁷ Idem.

ispravku svojih ličnih podataka. Zakon također propisuje obavezu centara za birački spisak u opštinama da obezbijede uvid u birački spisak i odgovaraju na zahtjeve birača.³⁸

Ovo u praksi stvara više rizika u pogledu pristupačnosti. Koalicija „Pod lupom“ u svom izvještaju navodi da centri za birački spisak nisu bili dostupni građanima u 2 OIK (Ključ i Živinice), a kritizirali su i ograničen uvid javnosti u Centralni birački spisak tokom izbornog procesa 2024. navodeći da CIK nije objavio Spisak na svojoj internetskoj stranici u skladu sa izmjenama i dopunama Zakona. Za birače s invaliditetom nepristupačni centri za birački spisak, nepristupačne internetske stranice ili nejasne informacije za birače mogu predstavljati prepreku učešću u izborima i prije samog dana izbora. Ovo je posebno značajno za birače koji se istovremeno suočavaju sa problemom siromaštva, raseljenosti, života u nepristupačnim ruralnim područjima, neposjedovanja ličnih dokumenata, uključujući probleme sa ličnim dokumentima i prijavom prebivališta sa kojima se suočavaju Romi.

Edukacija birača i aktivnosti informiranja javnosti predstavljaju još jednu mogućnost za unapređenje pristupačnosti. CIK je već sarađivao sa OOSI i u svojim strategijama edukacije birača prepoznao osobe s invaliditetom kao jednu od ciljnih grupa, ali su resursi i dalje ograničeni. Pristupačne informacije za birače treba posmatrati kao jednu od osnovnih zadaća izborne administracije. Biračima bi minimalno trebale biti dostupne informacije o registraciji, lokaciji biračkog mjesta, pomoći biračima prilikom glasanja, glasanju putem mobilnog tima, načinu popunjavanja glasačkog listića, podnošenju prigovora i primjeni novih tehnologija, i to na jednostavnom jeziku, u čitkom formatu, audio formatu, digitalnom formatu prilagođenom čitačima ekrana, formatu sa uvećanim tekstom, u vidu titlovanih video materijala i video materijala na znakovnom jeziku.

Rezultati ankete provedene među OOSI za potrebe ove studije potvrđuju da ovo predstavlja jednu od prepreka u praksi: organizacije su pristupačnost informacija o tome kako i gdje glasati ocijenile ispod prosječnom navodeći da se informacije i dalje uglavnom distribuiraju putem uobičajenih medija i internetskih stranica te da često nisu dostupne u lako razumljivom formatu, audio formatu, na Brajevom pismu, na znakovnom jeziku ili u drugim prilagođenim formatima. Ispitanici su također naglasili potrebu za ciljanim informiranjem birača o načinu glasanja i oblicima podrške koji su im na raspolaganju.³⁹

Glasanje putem mobilnog tima predstavlja važan oblik prilagođavanja za birače koji zbog starosti, bolesti ili invaliditeta ne mogu pristupiti na biračko mjesto. Izborni zakon obavezuje CIK da donese propise za glasanje birača koji su vezani za svoj dom i birača koji su vezani za ustanove. U praksi, međutim, uspješna organizacija glasanja putem mobilnog tima zavisi od blagovremene prijave birača, dostavljanja potrebne medicinske dokumentacije, tačnih kontakt informacija, komunikacije sa biračem, planiranja ruta mobilnih timova i njihovog pouzdanog rada. OOSI koje su konsultirane za potrebe ove studije ukazale su na slučajeve loše koordinacije u kojima su se mobilni timovi i birači međusobno mimoišli. Stoga praktično pitanje nije samo da li glasanje putem mobilnog tima postoji, već i da li ga je jednostavno zatražiti, da li se o njemu pružaju jasne informacije i da li se provodi na način koji istovremeno osigurava pristup glasanju i zaštitu tajnosti glasanja.

3.3 Pristup na dan izbora: fizički pristup, tajnost glasanja i pomoć pri glasanju

Lokalni izbori održani 2024. godine potvrdili su da fizička pristupačnost i dalje predstavlja jednu od najočiglednijih prepreka. Međunarodne posmatračke misije utvrdile su da na 51% uzorkovanih

³⁸ [Izborni zakon BiH](#)

³⁹ Pristupačnost biračkog prava za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Vera Zih, dokument iz juna 2026. pripremljen za VE

biračkih mjesta nije omogućen samostalan pristup biračima sa invaliditetom, dok u 21 posto slučajeva unutrašnji raspored nije bio odgovarajući.⁴⁰ Koalicija „Pod lupom“ je koristila različitu metodologiju, ali je došla do istog zaključka: procijenili su da 21,98% biračkih mjesta nije prilagođeno osobama koje koriste invalidska kolica ili druga pomagala, uz napomenu da je u odnosu na ranije izborne cikluse ostvaren određeni napredak.⁴¹

Razlika između ovih pokazatelja nije kontradiktorna, već korisna te ukazuje na to da se „pristupačnost“ mora mjeriti na više načina. Biračko mjesto može biti dostupno, ali ne i samostalno pristupačno. Može imati pristupačan ulaz, ali ne i odgovarajući unutrašnji raspored. Može biti prilagođeno nekim korisnicima invalidskih kolica, ali ne i slijepim biračima, slabovidnim biračima, gluhim biračima, biračima s intelektualnim invaliditetom ili biračima kojima je potrebno miran i jasno organiziran ambijent.

OOSI navode da pomagala, kao što su predlošci za glasačke listiće, materijali na lako razumljivom jeziku, video materijali sa uputstvima na znakovnom jeziku, povećala i druga pomagala, uglavnom nisu dostupna na biračkim mjestima. Također su ukazale da su biračka mjesta u ruralnim područjima posebno problematična, pri čemu su najčešće prepreke stepenice, nepostojanje rampi ili rukohvata te nedovoljan prostor za kretanje. Neki ispitanici su također istakli da pristupačan prevoz predstavlja posredan, ali značajan uslov za ravnopravan pristup biračkom mjestu.⁴²

Posmatranje izbora na dan glasanja 2024. godine ponovo je otvorilo pitanje mogućnosti birača da glasački listić popune u privatnosti, često zbog neodgovarajuće postavljanih glasačkih kabina ili neodgovarajućeg rasporeda na biračkom mjestu. Ovo je od neposrednog značaja za birače s invaliditetom. Ako birač ne može pristupiti glasačkoj kabini, ne može samostalno pročitati ili popuniti glasački listić ili se mora osloniti na pomoć druge osobe zato što ne postoji odgovarajuće pomagalo za glasanje, biračko pravo može ostvariti samo nauštrb tajnosti glasanja. Rezultati ankete provedene za potrebe ove studije također potvrđuju da zaštita privatnosti kontinuirano predstavlja problem za birače koji koriste pomoć pri glasanju, birače s oštećenjem vida i birače koji glasaju putem mobilnog tima, pri čemu su pojedine organizacije ukazale na rizik od neprimjerenog uticaja osoba koje pružaju pomoć pri glasanju, članova biračkih odbora ili članova mobilnih timova.

Glasanje uz pomoć druge osobe istovremeno predstavlja mjeru osiguravanja pristupačnosti i područje u kojem postoji rizik od zloupotreba. Član 5.19 Izbornog zakona BiH propisuje da birač koji je slijep, nepismen ili je lice s invaliditetom pri glasanju može koristiti pomoć drugog lica koje izabere pod sljedećim uslovima: lice koje pomaže pri glasanju ne može biti član biračkog odbora ili posmatrač i jedno lice može pomagati samo jednom biraču na dan izbora. Istim članom je predviđeno da će, u slučaju da je biračko mjesto opremljeno izbornim tehnologijama pomoću kojih se licu s invaliditetom omogućava da glasa samostalno, pomoć drugog lica biti isključena radi zaštite tajnosti glasanja. Postojeća praksa vezana za „dokaze o invaliditetu“ predstavlja jedno od najosjetljivijih operativnih pitanja. Uvedena je s ciljem sprečavanja zloupotrebe pomoći pri glasanju, što je opravdano. Koalicija „Pod lupom“ zabilježila je značajan porast broja slučajeva porodičnog glasanja i zloupotrebe pomoći pri glasanju na regularnim biračkim mjestima gdje se nisu pilotirale nove tehnologije. Istovremeno, OOSI koje su konsultirane za potrebe ove studije ističu da obaveza dokazivanja invaliditeta može odvratiti birače s invaliditetom od glasanja, naročito one sa nevidljivim invaliditetom te prebaciti teret sa izborne administracije na same birače. Primjereniji pristup bi bio

⁴⁰ Lokalni izbori u Bosni i Hercegovini 2024: Završni izvještaj Izborne posmatračka misija ODIHR-a

⁴¹ Pod lupom Finalni izvještaj o građanskom, nestranačkom posmatranju Lokalnih izbora 2024. u Bosni i Hercegovini

⁴² Pristupačnost biračkog prava za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Vera Zih, dokument iz juna 2026. pripremljen za VE

da se zadrže mjere protiv prisile, uz istovremeno smanjenje obaveza vezanih za predočavanje dokaza o invaliditetu koji bi podrazumijevao evidentiranje osoba koje pružaju pomoć biraču pri glasanju, dosljednu primjenu pravila da jedna osoba može pomagati samo jednom biraču, praćenje obrazaca višestrukog pružanja pomoći, sankcioniranje zloupotreba i obuku članova biračkih odbora koja polazi od zahtjeva birača za korištenje pomoći pri glasanju.

3.4 Drugi vidovi učešća pored glasanja

Podaci o učešću osoba s invaliditetom u izborima u svojstvu birača značajno su obimniji od podataka o njihovom učešću u svojstvu kandidata, posmatrača, članova političkih stranaka ili članova izbornih tijela. To je samo po sebi važan kontekstualni nalaz. Osobe s invaliditetom su u izbornom okviru još uvijek najvidljivije kao birači kojima je potrebna pomoć pri glasanju ili glasanje putem mobilnog tima, a ne kao politički akteri.

Ne postoji posebno ograničenje prava kandidiranja zasnovano na invaliditetu slično ograničenjima zasnovanim na etničkoj pripadnosti ili prebivalištu razmatranim u predmetu Sejdić i Finci i drugim predmetima, koje treba analizirati odvojeno. Međutim, ograničenje povezano sa poslovnom sposobnošću posredno utiče na pasivno biračko pravo pošto mogućnost kandidiranja zavisi od upisa u Centralni birački spisak. U praktičnom smislu, političke stranke, organizacija izbornih kampanja i tijela izborne administracije bi također morali biti pristupačni. U okviru konsultacija sa OOSI za potrebe ove studije naveden je primjer korisnika invalidskih kolica koji je obavljao dužnost predsjednika biračkog odbora na biračkom mjestu koje nije bilo pristupačno. Ovaj primjer oslikava opštu poruku: pristupačni izbori podrazumijevaju pristupačna radna mjesta, obuku, materijale i procedure i za članove izbornih tijela, a ne samo za birače.

Anketa provedena za potrebe ove studije pruža i nekoliko važnih dodatnih uvida. Pet od deset OOSI koje su dostavile popunjene upitnike navelo je da su se njihovi članovi i korisnici kandidirali za izabrane funkcije, dok su dvije navele da ti kandidati bili izabrani. Istovremeno, ispitanici su ukazali na prepreke kandidiranju i političkom učešću, uključujući predrasude u političkim strankama, nepristupačnost javnih skupova, nedovoljnu uključenost osoba s invaliditetom u politički život i percepciju osoba s oštećenjem vida kao korisnika mjera socijalne zaštite, a ne kao političkih aktera. To ukazuje na činjenicu da su osobe s invaliditetom prisutne u političkom životu, ali da političke stranke, prostori u kojima se odvijaju izborne kampanje i javni skupovi još uvijek nisu dosljedno pristupačni i inkluzivni.⁴³

Također nema dovoljno podataka o pristupačnosti izbornih kampanja. Analizirani izvori pružaju vrlo malo sistematskih podataka o pristupačnosti prostorija političkih stranaka, predizbornih skupova, debata, promotivnih materijala kandidata, internetskih stranica, sadržaja na društvenim mrežama i video materijala koji se koriste u izornoj kampanji osobama s oštećenjem vida, oštećenjem sluha, intelektualnim ili psihosocijalnim invaliditetom ili osobama s fizičkim invaliditetom. Političke stranke se u smjernicama ODIHR-a prepoznaju kao ključni akteri u ostvarivanju političke zastupljenosti te se preporučuje da aktivno uključe osobe s invaliditetom kao birače, članove stranaka, posmatrače izbora, članove osoblja i kandidate.⁴⁴ Za potrebe ove studije pristupačnost izbornih kampanja bi trebalo prepoznati kao područje u kojem nedostaju relevantni podaci i kao područje za buduće praktično uključivanje OOSI.

⁴³ Pristupačnost biračkog prava za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Vera Zih, dokument iz juna 2026. pripremljen za VE

⁴⁴ [Guidelines on Promoting the Political Participation of Persons with Disabilities](#), Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR), 2019.

3.5 Višestruke prepreke i nedostatak podataka

Osobe s invaliditetom nisu homogena grupa. OOSI koje su učestvovala u konsultacijama naglasile su da se prepreke razlikuju za birače s oštećenjem vida, disleksijom ili drugim teškoćama u čitanju, oštećenjem sluha, smanjenom pokretljivošću, intelektualnim invaliditetom, psihosocijalnim invaliditetom i nevidljivim invaliditetom. Mnogi stariji birači suočavaju se sa sličnim preprekama, iako se ne izjašnjavaju kao osobe s invaliditetom. Romi s invaliditetom mogu istovremeno nailaziti na prepreke povezane sa invaliditetom, ali i probleme u vezi sa ličnim dokumentima i prijavom prebivališta. Žene sa invaliditetom mogu se suočavati sa preprekama koje proizlaze iz kombinacije spola, invaliditeta, materijalnog položaja, obaveza pružanja njege i podrške te prepreka u okviru političkih stranaka. Birači sa invaliditetom iz ruralnih područja mogu naići na prepreke vezane za prevoz i dostupnost informacija, čak i kada su biračka mjesta formalno određena.

Ovakvo preklapanje različitih prepreka govori u prilog primjeni rješenja zasnovanih na načelima univerzalnog dizajna od kojih koristi ima najširi krug birača, u koje spadaju: pristupačne prostorije, jasna signalizacija, jednostavna uputstva, odgovarajući raspored glasačkih kabina, osoblje osposobljeno da komunicira sa poštovanjem, pristupačne digitalne i štampane informacije, pouzdanu organizaciju glasanja putem mobilnog tima te pomagala za glasanje koja omogućavaju zaštitu tajnosti glasanja i samostalnost birača.

Konačno, BiH nedostaju sistematski javno dostupni podaci o invaliditetu i izborima, posebno podaci koji se odnose na praćenje pristupačnosti izbornog procesa kao što su: podaci o procjenama pristupačnosti biračkih mjesta, pristupačnosti centara za biračke spiskove, broju izrađenih materijala u pristupačnim formatima, broju zahtjeva za glasanje putem mobilnog tima i realiziranih izlazaka na teren mobilnih timova, broju slučajeva glasanja uz pomoć druge osobe, problemima pristupačnosti izbornih tehnologija, prigovorima koji se odnose na pristup osoba s invaliditetom te o učešću osoba s invaliditetom u svojstvu članova izbornih tijela, posmatrača i kandidata.

Opšta slika je neujednačena: BiH ima pravni i institucionalni okvir koji može podržati provođenje pristupačnih izbora, a izmjene i dopune Izbornog zakona iz 2024. godine otvorile su nove mogućnosti kroz profesionalizaciju rukovođenja biračkim odborima, jačanje mehanizama zaštite integriteta izbora i uvođenje izbornih tehnologija. Međutim, lokalni izbori održani 2024. godine još jednom su potvrdili da su najvažnije prepreke i dalje praktične prirode: nepristupačne prostorije, nedosljedna primjena propisa, neujednačena praksa glasanja uz pomoć druge osobe, problemi u zaštiti tajnosti glasanja, koordinacija glasanja putem mobilnog tima, nepristupačne informacije, nedosljedna realizacija na lokalnom nivou, ograničena dostupnost podataka i nedovoljno dokaza o drugim vidovima učešća osoba s invaliditetom osim glasanja. Praktični izazov se, dakle, ne ogleda samo u tome da li osobe s invaliditetom mogu na neki način glasati nego da li mogu glasati samostalno, tajno i na ravnopravnoj osnovi s drugima.

4. Glasačke tehnologije i pristupačnost za osobe s invaliditetom

Bosna i Hercegovina ulazi u novu fazu provođenja izbora. Nakon pilot-projekata provedenih 2024. godine, CIK priprema masovniju primjenu uređaja za biometrijsku identifikaciju birača i optičkih skenera glasačkih listića na Opštim izborima 2026. Prema dostupnim informacijama, planirani sistem će uključivati približno 6.000 uređaja za biometrijsku identifikaciju birača i 6.000 skenera glasačkih

listića ugrađenih u glasačke kutije, kao i provođenje obimne obuke članova biračkih odbora i tehničkih operatera.

U ovom dijelu Studije se, prema tome, ne postavlja pitanje da li bi ove nove tehnologije trebalo uvoditi, već **kako se one mogu primijeniti, a da pri tom birači s invaliditetom ne budu izostavljeni?**⁴⁵ Vijeće Evrope je 2004. godine donijelo Smjernice o korištenju IKT-a na izborima koje su naknadno ažurirane 2009. i 2017. U tim smjernicama izričito se navodi da „sistem elektronskog glasanja mora biti projektiran, u mjeri u kojoj je to izvodljivo, tako da se osobama s invaliditetom i osobama s posebnim potrebama omogući samostalno glasanje.“⁴⁶

Tehnologija koja je odabrana za BiH bliža je modelu skeniranja glasačkog listića nego elektronskom glasanju. Ova razlika je bitna. Skener glasačkih listića sam po sebi ne omogućava biraču samostalno popunjavanje glasačkog listića. I dalje se utvrđuje identitet birača, birač dobija glasački listić, popunjava ga ručno i ubacuje u skener prije njegovog pohranjivanja u glasačku kutiju – što znači da postupak glasanja ostaje donekle poznat i biračima i članovima izborne administracije.

Što se tiče birača s invaliditetom, rizici u pogledu pristupačnosti javljaju se u više faza postupka: prilikom biometrijske identifikacije, razumijevanja novog izgleda glasačkog listića, njegovog fizičkog popunjavanja, umetanja listića u skener te postupanja u slučaju kada uređaj ne prihvati otisak prsta, glasački listić ili radnju birača. Iako skener može doprinijeti jačanju integriteta izbora, on sam po sebi ne doprinosi pristupačnosti glasanja.

Novi izgled glasačkog listića⁴⁷ zahtijeva posebnu pažnju. Prema planiranom sistemu, imena kandidata više neće biti neposredno navedena na glasačkom listiću; birači koji žele dati preferencijalni glas koristiće dodijeljene serijske brojeve kandidata. Ovo može predstavljati izazov za birače s invaliditetom, posebno za slijepe i slabovidne birače, birače s intelektualnim invaliditetom, starije birače i birače ograničene pismenosti te je nužno unaprijed osigurati dostupnost pristupačnih informacija za birače. Redni brojevi kandidata i uputstva za glasanje bi trebali biti dostupni prije dana izbora i to u uvećanom, lako razumljivom formatu, u pristupačnim digitalnim formatima te preko OOSI i partnera uključenih u edukaciju birača. Povećala i taktilne košuljice/predlošci za glasačke listiće se i dalje mogu koristiti kao opcije, pri čemu su povećala posebno ekonomično rješenje.

Biometrijska identifikacija birača također iziskuje odgovarajuće zaštitne mehanizme. Provjera identiteta putem otiska prsta može biti neuspješna iz razloga koji nisu povezani s pravom glasa, uključujući starosnu dob, invaliditet, povrede, posljedice fizičkog rada, istrošenost otisaka prstiju ili gubitak ekstremiteta. U cilju izbjegavanja uskraćivanja biračkog prava biračima, sistem bi trebao uključivati jasnu i provjerljivu proceduru za slučajeve u kojima biometrijska identifikacija nije uspješna, uz odgovarajuće mjere zaštite od zloupotreba i jasno pravilo da birač koji ispunjava koji ima pravo glasa ne može biti odbijen zbog „lažno negativnog“ rezultata biometrijske provjere. Članovi biračkih odbora i tehnički operateri bi trebali proći obuku o primjeni ove procedure, a posmatrači i politički subjekti bi trebali biti upoznati s njom prije dana izbora.

Model glasanja zasnovan na skeniranju glasačkih listića se ipak može prilagoditi tako da bude pristupačan primjenom finansijski prihvatljivih mjera. BO bi se trebali pobrinuti da glasačke kabine i skeneri/glasačke kutije budu prilagođeni za korištenje iz sjedećeg položaja; da se ostavi dovoljno

⁴⁵ U ovom dijelu se obrađuju tehnologije za provjeru identiteta birača, glasanje i prebrojavanje glasova, ali ne i tehnologije za registraciju birača ili druge funkcije, kao što je prenos rezultata.

⁴⁶ [CM/Rec\(2017\)5 - Preporuka Odbora ministara državama članicama o standardima elektronskog glasanja](#)

⁴⁷ U vrijeme izrade ove studije konačni izgled novog glasačkog listića još nije bio objavljen te su zapažanja u ovom dijelu zasnovana na informacijama i javnim saopštenjima objavljenim do maja 2026.

prostora za kretanje osoba koje koriste invalidska kolica; da rasvjeta bude odgovarajuća; da članovi biračkih odbora budu upućeni u načine zaštite tajnosti glasanja prilikom pružanja pomoći biraču kod skenera te da se od birača ne traži da popunjeni glasački listić predaju drugoj osobi, osim ako sami ne zatraže pomoć. Kada je riječ o slijepim i slabovidnim biračima posebno je značajno osigurati taktilne glasačke listiće ili glasačke listiće na Brajevom pismu, povećala, liste kandidata u formatu sa uvećanim tekstom i informacije u audio formatu pošto tehnologija ne rješava problem samostalnog popunjavanja glasačkog listića u papirnoj formi.

Obukom bi trebalo obuhvatiti scenarije vezane za pristupačnost zajedno sa tehničkim uputstvima za rukovanje opremom. Scenariji vezani za pristupačnost koje treba obuhvatiti: korisnik invalidskih kolica ne može dohvatiti skener; slijepi birač kojem treba objasniti kako umetnuti glasački listić u skener; birač sa ograničenom pokretljivošću šaka koji ne može proći korak biometrijske identifikacije; birač sa intelektualnim invaliditetom koji ne razumije sistem označavanja kandidata brojevima; situacije u kojima uređaj ne može očitati otisak prsta; skener ne prihvata glasački listić ili situacije kada birač izrazi sumnju da uređaj ugrožava tajnost glasanja. Ovo nisu izuzeci, već predvidljive situacije koje treba obraditi u okviru obuke i simulacije rada biračkih odbora.

Aktivnosti informiranja i edukacije birača o korištenju uređaja za biometrijsku identifikaciju i optičkih skenera glasačkih listića mogu poslužiti kao model koji bi trebalo prilagoditi biračima s invaliditetom u saradnji sa organizacijama osoba s invaliditetom. Simulacije bi biračima omogućile da prođu kroz novu proceduru prije dana izbora, a CIK-u da na vrijeme prepozna eventualne nedostatke u dizajnu sistema ili programu obuke.⁴⁸ Informiranje birača i šire javnosti također može doprinijeti smanjenju rizika od nesporazuma i dezinformacija prilikom uvođenja novih izbornih tehnologija.

Pilot-projekti iz 2024. predstavljaju korisnu osnovu. Prema riječima predsjednice CIK-a, kroz ove pilot projekte prikupljene su povratne informacije ne samo od izborne administracije, nego i od birača, tehničkih operatera i predsjednika biračkih odbora. S obzirom na to da se u BiH prelazi sa primjene u pilot opštinama na opštu primjenu u cijeloj zemlji, u proces prikupljanja povratnih informacija bi kao sastavni dio trebalo uključiti prikupljanje informacija o pristupačnosti za osobe s invaliditetom, uključujući: testiranje sa OOSI, pristupačnu edukaciju birača, uključivanje pitanja pristupačnosti u postizbornu analizu te uvođenje jasnih procedura za otklanjanje problema prije narednog ciklusa.⁴⁹

Odgovori OOSI prikupljeni putem upitnika također ukazuju na postojanje opreznog interesovanja za nove tehnologije: dok su neki ispitanici prepoznali njihove potencijalne prednosti, uključujući upotrebu skenera, drugi upozoravaju da nove tehnologije mogu stvoriti dodatne prepreke za birače s ograničenom pokretljivošću šaka, smanjenom pokretljivošću ili drugim potrebama koje proizlaze iz invaliditeta ako pristupačnost ne bude uključena u sam dizajn sistema, njegovo testiranje i obuku korisnika.⁵⁰

Praktična pouka je jednostavna: izborne tehnologije mogu doprinijeti jačanju integriteta izbora, ali njihova pristupačnost zavisi od načina njihove primjene. Prioritet za BiH nije dodavanje posebnih „funkcionalnosti za osobe s invaliditetom“ nakon nabavke opreme, već osiguravanje da svaka faza novog izbornog procesa - identifikacija, popunjavanje glasačkih listića, skeniranje, postupanje u

⁴⁸ [Spremni za glasanje: Više od 500 mladih birača obučeno širom Bosne i Hercegovine](#)

⁴⁹ [Nove izborne tehnologije: Od pilot projekta do Općih izbora: Iskustva, lekcije i planovi za 2026.](#)

⁵⁰ Pristupačnost biračkog prava za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, Vera Zih, dokument iz juna 2026. pripremljen za VE

slučaju tehničkih problema, informiranje birača i postizborna analiza - bude jednako pristupačna za birače s invaliditetom kao i za sve druge birače.

Relevantan primjer: Brazil – pristupačni uređaji za elektronsko glasanje (EVM) i ograničenja numeričkog glasanja

Brazil predstavlja koristan primjer načina na koji se pristupačnost može ugraditi direktno u uređaje za elektronsko glasanje (EVM). EVM koji se koriste u Brazilu su zasnovani na numeričkoj tastaturi: birači glasaju za kandidate unošenjem broja koji im je dodijeljen. Ovaj sistem ima više funkcionalnosti namijenjenih biračima s invaliditetom. Prema Vrhovnom izbornom sudu Brazila svi EVM mašine imaju oznake na Brajevom pismu i prepoznatljivu tipku s brojem pet - što slijepim i slabovidnim biračima olakšava orijentaciju na tastaturi, a slušalice putem kojih mogu dobiti zvučnu potvrdu o odabranim brojevima su dostupne na posebnim biračkim mjestima ili na zahtjev birača. Od 2022. godine u sve EVM je ugrađen i ekran putem kojeg su gluhi biračima dostupne usluge tumača za brazilski znakovni jezik (Libras). (<https://international.tse.jus.br/en/elections/accessibility>)

Pristup koji se primjenjuje u Brazilu nije ograničen samo na uređaj za glasanje. Program pristupačnosti u okviru sistema za zaštitu biračkog prava povezuje tehnologiju sa širim administrativnim mjerama kao što su: pristupačna biračka mjesta, prioritarno pružanje usluga, mogućnost da birači s invaliditetom glasaju na drugom biračkom mjestu koje je prilagođeno njihovim potrebama, prethodno obavještanje o potrebama za podrškom vezanim za invaliditet, pomoć osobe od povjerenja, obuka članova biračkih odbora i planiranje pristupačnosti od strane izbornih tijela. Organizacija „Zero Project“ predstavlja ovaj program kao primjer javne politike u oblasti inkluzije u izbornom procesu i navodi da je na predsjedničkim izborima 2018. godine preko 380.000 birača s invaliditetom koristilo mjere predviđene njime. (<https://zeroproject.org/view/project/da2e5907-9917-eb11-a813-0022489b3a6d>)

Iskustvo Brazila može poslužiti i kao važno upozorenje za Bosnu i Hercegovinu. Istraživanja elektronskog sistema glasanja u Brazilu pokazala su da su EVM uređaji smanjili broj nevažećih ili neubrojanih glasova te i doprinijeli faktičkom uključivanju birača s nižim nivoom obrazovanja u izborni proces. Istovremeno, druga istraživanja ukazuju na to da obaveza unošenja brojeva kandidata može povećati informacijsko opterećenje birača ako imena kandidata nisu vidljiva na glasačkom interfejsu (https://www.princeton.edu/~fujiwara/papers/elecvote_site.pdf)

Pouka za BiH, gdje bi skeniranje glasačkih listića moglo biti povezano sa sistemom rednih brojeva kandidata, je dvostruka: tehnologija može doprinijeti unapređenju pristupa ako je dobro osmišljena, ali sistemi zasnovani na brojevima kandidata iziskuju pristupačnu edukaciju birača, liste kandidata štampane većim slovima ili u audioformatu, lako razumljiva uputstva i testiranje sa biračima s invaliditetom prije dana izbora.

4.1 Uvođenje izbornih tehnologija: mjere pristupačnosti koje treba primijeniti uz biometrijsku identifikaciju i skeniranje glasačkih listića

Pošto BiH uvodi biometrijsku identifikaciju birača i skeniranje glasačkih listića, ključno pitanje u pogledu pristupačnosti više nije da li će se nove tehnologije koristiti, već kako osigurati da cjelokupan birački proces bude pristupačan osobama s invaliditetom. Komparativna praksa pokazuje da uvođenje izbornih tehnologija treba pratiti primjena finansijski pristupačnih pomagala, dostupnost informacija o glasačkom listiću u pristupačnim formatima, odgovarajuća obuka članova biračkih odbora, jasne procedure za slučajeve kada biometrijska identifikacija ili druga tehnološka rješenja zakažu, testiranje sistema sa OOSI i postizborna analiza.⁵¹

Faza	Rizik sa aspekta pristupačnosti	Praksa identificirana u komparativnim izvorima	Praktična primjena u BiH
1. Nabavka i testiranje	Pristupačnost se tretira kao dodatna funkcionalnost nakon nabavke opreme.	U Vodiču Evropske komisije preporučuje se da uređaji za glasanje budu opremljeni softverom koji omogućava integraciju funkcionalnosti pristupačnost te da se OOSI konsultiraju prilikom utvrđivanja izbornih pravila i alata.	Zahtijevati od dobavljača da prije puštanja opreme u upotrebu dokažu njenu pristupačnost; sa OOSI testirati cjelokupan proces, a ne samo uređaj.
2. Biometrijska identifikacija	Čitači otisaka prstiju mogu biti neprimjenjivi kod starijih birača, birača sa istrošenim otiscima prstiju, povredama, invaliditetom ili gubitkom ekstremiteta.	U dostavljenoj tehničkoj analizi ukazuje se na rizik od „lažno negativnih“ rezultata biometrijske identifikacije i potrebu za sigurnim alternativnim postupkom.	Utvrđiti jasno definiran postupak u slučaju neuspjele biometrijske identifikacije koji će istovremeno spriječiti zloupotrebe i izričito osigurati da nijedan birač koji ispunjava zakonske uslove ne bude odbijen zato što uređaj nije mogao očitati njegov otisak prsta.

⁵¹ Vodič koji se pominje u tabeli odnosi se na: [Guide of good electoral practices in Member States addressing the participation of citizens with disabilities in the electoral process](#)

Faza	Rizik sa aspekta pristupačnosti	Praksa identificirana u komparativnim izvorima	Praktična primjena u BiH
3. Redizajnirani glasački listić / brojevi kandidata	Označavanje kandidata serijskim brojem može predstavljati prepreku sa aspekta pamćenja, pismenosti i povezivanja informacija, naročito kod slijepih birača, birača sa intelektualnim invaliditetom i starijih birača.	U Vodiču se kao relevantni alati navode informacije na lako razumljivom jeziku, audio formati, uvećan tekst, taktilni predlošci, QR kodovi i pristupačne informacije o kandidatima.	Liste kandidata sa brojevima tretirati kao dio paketa mjera pristupačnosti glasanja: uvećan tekst, audio formati, lako razumljive verzije, pristupačne digitalne verzije te ih distribuirati putem OOSI prije dana izbora.
4. Popunjavanje papirnog glasačkog listića	Skeneri broje glasačke listiće, ali ne omogućavaju biračima njihovo samostalno popunjavanje.	U Irskoj se koriste obrasci sa Brajevim pismom/taktilni obrasci u kombinaciji sa telefonskom linijom sa objašnjenjima izgleda glasačkog listića; u Danskoj se koriste debele olovke, povećala, LED rasvjeta, elektronska povećala i podesivi stolovi; u Litvaniji se koriste omoti za glasačke listiće sa oznakama na Brajevom pismu.	Osigurati osnovni „paket za pristupačno glasanje”: po mogućnosti taktilni obrazac/obrazac sa Brajevim pismom, povećalo, olovku s debljim rukohvatom, listu kandidata u formatu sa povećanim tekstom, odgovarajuću rasvjetu i površinu za pisanje prilagođenu biračima koji glasaju iz sjedećeg položaja.
5. Ubacivanje glasačkog listića u skener / glasačku kutiju	Birač može samostalno popuniti glasački listić, ali mu je potrebna pomoć da ga umetne u skener, čime se može ugroziti tajnost glasanja.	Tabela pomagala u Vodiču prati dostupnost pristupačnih glasačkih kabina i glasačkih kutija u državama članicama, a preporuka je da se kabine i glasačke kutije projektiraju za što širi krug birača.	Osigurati da visina i položaj skenera / glasačke kutije, kao i prostor oko njih, omogućavaju korisnicima invalidskih kolica i biračima sa ograničenom pokretljivošću samostalno ubacivanje glasačkog listića bez potrebe da listić predaju drugoj osobi.
6. Uputstva na biračkom mjestu	Nova tehnologija može povećati konfuziju ako su uputstva dostupna samo usmeno, sitnim slovima ili ako se koristi previše stručna terminologija.	U Češkoj se koriste QR kodovi putem kojih se pristupa video materijalima sa uputstvima na znakovnom jeziku; Malta koristi audio reprodukciju sadržaja glasačkog listića; više država koristi audio i videomaterijale, titlove i sadržaje na znakovnom jeziku.	Pripremiti jednostavne vizuelna uputstva, kratke videosadržaje s titlovima i tumačenjem na znakovni jezik te audio objašnjenja novog postupka glasanja. U obuci biračkih odbora i edukaciji birača koristiti iste formulacije.

Faza	Rizik sa aspekta pristupačnosti	Praksa identificirana u komparativnim izvorima	Praktična primjena u BiH
7. Članovi biračkih odbora i tehnički operateri	Može se dogoditi da osoblje zna rukovati uređajima, ali ne zna kako postupiti u slučajevima kada tehnologija predstavlja prepreku u pristupačnosti.	U studiji LSE-a navodi se da u više država članica postoje posebni materijali ili uputstva vezana za pristupačnost osobama sa invaliditetom, a kao primjer dobre prakse ističe se Danska koja koristi kvizove za obuku izbornih službenika. ⁵²	U obuku uključiti scenarije vezane za pristupačnost: neuspješno očitavanje otiska prsta, birač ne može dohvatiti skener, slijepi birač kojem je potrebna orijentacija pri popunjavanju glasačkog listića, birač s intelektualnim invaliditetom kojem treba objasniti postupak glasanja.
8. Pristupačne alternativne mogućnosti glasanja	Ako određeno biračko mjesto ili vrsta tehnologije nisu pristupačni, birač može faktički ostati bez mogućnosti glasanja.	U Vodiču se navode mogućnosti kao što su izbor pristupačnog biračkog mjesta, glasanje putem mobilnog tima, glasanje ispred biračkog mjesta, glasanje poštom, online glasanje i glasanje uz pomoć osobe po izboru birača.	Pravovremeno objavljivati informacije o pristupačnim biračkim mjestima te osigurati da procedure promjene biračkog mjesta, glasanja putem mobilnog tima i glasanja uz pomoć druge osobe budu jednostavne, jasne i da se dosljedno primjenjuju.
9. Povjerenje javnosti i tajnost glasanja	Birači mogu imati pogrešnu predstavu da biometrijski uređaji ili skeneri mogu otkriti kako su glasali.	U Vodiču se ističe značaj jasne i pristupačne komunikacije, između ostalog i u cilju suzbijanja pogrešnih informacija i dezinformacija.	Na pristupačan način objasniti šta svaki uređaj radi, a šta ne radi: biometrijska identifikacija služi isključivo za potvrdu identiteta birača, skener očitava glasački listić, a nijedan od tih uređaja ne može otkriti za koga je birač glasao.
10. Postizborna analiza	Problemi pristupačnosti ostaju na nivou pojedinačnih iskustava i ne otklanjaju se prije narednog izbornog ciklusa.	U Irskoj, Španiji, Nizozemskoj i Francuskoj se poslije izbora provodi analiza izbora ili procjena pristupačnosti nakon izbora, dok u Nizozemskoj postoji telefonska linija „Unlimited Voting“ za prikupljanje povratnih informacija od birača.	U postizbornu analizu CIK-a uključiti poseban dio o pristupačnosti: prigovori, kvar uređaja, prepreke na biračkim mjestima, povratne informacije OOSI i korektivne mjere prije narednih izbora.

⁵² Study on Participation of Persons with Disabilities in Elections JUST/2021/OP/0002

5. Preporuke

Preporuke su grupirane prema tematskim oblastima i prema mogućnosti njihove realizacije: mjere koje se mogu preduzeti odmah bez zakonskih izmjena; srednjoročne mjere i reforme koje iziskuju izmjene zakonodavstva. Ove preporuke su prvenstveno namijenjene izornoj administraciji, pri čemu su, tamo gdje je to relevantno, navedeni i partneri. [Preporuke treba validirati sa nositeljima prava i zainteresiranim stranama.](#)

A. Kratkoročne mjere – prije narednog ciklusa, bez zakonskih izmjena

- A1. Uvesti taktilne predloške za glasačke listiće uz informacije o kandidatima u audio formatu.** Primijeniti irski model i u skladu sa nadležnostima CIK-a urediti obrazac glasačkog listića i proceduru glasanja: višekratni predložak prilagođen glasačkom listiću u BiH, sa reljefnim oznakama brojeva/Brajevim pismom u kombinaciji sa audio vodičem (snimljeno čitanje lista kandidata i rasporeda na glasačkom listiću, po izornoj jedinici). Provesti pilot-projekat u nekoliko opština – po uzoru na pilot projekte IKT-a iz 2024. godine – osmisliti i testirati rješenje u saradnji s udruženjem slijepih osoba, a zatim ga pustiti u širu primjenu. Osigurati povećala u obliku folije.
- A2. Prednost dati audio formatu u odnosu na informacije dostupne samo na Brajevom.** Pripremiti audio verzije informacija o kandidatima i ključnih materijala za birače (koristeći prethodna iskustva CIK-a u izradi audio materijala) pošto informacije u audio formatu dopiru do većeg broja birača nego informacije dostupne samo na Brajevom pismu.
- A3. Uvesti kontrolnu listu pristupačnosti i praktičnu obuku za opštinske izborne komisije i biračke odbore.** Uz podršku međunarodnih donatora, u saradnji sa OSI pripremiti kratak obavezni paket o pristupačnosti za opštinske izborne komisije i biračke odbore. Paket bi trebao uključivati kontrolnu listu pristupačnosti biračkih mjesta, praktični vodič za komunikaciju u radu sa biračima s različitim vrstama invaliditeta, kratke primjere dobre i loše prakse te pristupačne verzije materijala za obuku koje su razumljive, u audio formatu, u formatu videa sa titlovima i formatima kompatibilnim s čitačima ekrana. Obukom bi trebalo obuhvatiti praktične scenarije i simulacije, uključujući nevidljive invaliditete, zahtjeve za pomoć, zaštitu tajnosti glasanja, glasanje putem mobilnog tima i prepreke povezane s tehnologijom. Nakon osnivanja Centra za edukaciju u okviru CIK-a BiH, izrađeni materijali mogu se dodatno ažurirati i dorađivati.
- A4. Unaprijed informirati birače o pristupačnim biračkim mjestima.** Objaviti informacije o statusu pristupačnosti svih biračkih mjesta u formatu koji se može pretraživati (i, po uzoru na praksu u Njemačkoj, taj status navesti i u obavještenjima za birače) kako bi birači mogli planirati glasanje i zatražiti promjenu biračkog mjesta.
- A5. Formalizirati saradnju sa OOSI na nivou CIK-a i na opštinskom nivou.** Uspostaviti stalni mehanizam saradnje sa OOSI u cilju zajedničkog osmišljavanja, testiranja i evaluacije alata za pristupačnost, distribucije informacija putem mreža OOSI i analize iskustava nakon svakog izbornog ciklusa. Pored toga, CIK bi trebao izdati standardno uputstvo kojim se opštinske izborne komisije podstiču ili obavezuju da konsultiraju lokalne OOSI prije potvrđivanja lokacija biračkih mjesta, uz evidentiranje utvrđenih prepreka, predloženih rješenja i preduzetih aktivnosti nakon konsultacija.

- A6. Ugraditi pristupačnost u uvođenje izbornih tehnologija.** U idealnom slučaju, prije bilo kakve široke primjene tehnologije, potrebno je testirati cjelokupan birački proces u saradnji sa OOSI, uključujući biometrijsku identifikaciju, popunjavanje glasačkog listića, umetanje glasačkog listića u skener, poruke o greškama, tajnost glasanja i scenarije pružanja pomoći. Utvrditi jasnu alternativnu proceduru kako nijedan birač koji ispunjava zakonske uslove ne bi bio odbijen zato što uređaj ne može očitati otisak prsta. Osigurati da visina skenera/glasačke kutije, raspored glasačke kabine, osvjetljenje, prostor za kretanje i uputstva budu prilagođeni biračima u invalidskim kolicima, slijepim i slabovidnim biračima, biračima s ograničenom pokretljivošću šaka, biračima s intelektualnim invaliditetom, starijim biračima i biračima s niskim nivoom pismenosti. Pripremiti pristupačne informacije za javnost u kojima se objašnjava da biometrijska identifikacija potvrđuje identitet birača, a da skeneri očitavaju/broje glasačke listiće, bez otkrivanja načina na koji je osoba glasala. S obzirom na vrijeme izrade ove studije i ograničeno vrijeme preostalo do Opštih izbora 2026. godine, sveobuhvatno testiranje pristupačnosti u saradnji sa OOSI prije uvođenja sistema možda neće biti izvodljivo. Umjesto toga, CIK BiH bi trebao provesti **ciljane pilot projekte i testiranja** tamo gdje je to moguće, dokumentirati naučene lekcije i uključiti njihove rezultate u konačni dizajn sistema i operativne procedure za naredni izborni ciklus 2028. godine. **Međunarodni razvojni partneri** koji pružaju podršku u uvođenju izborne tehnologije u BiH bi trebali osigurati namjenska sredstva za testiranje pristupačnosti, konsultacije i aktivnosti informiranja u saradnji sa reprezentativnim OOSI tokom cijelog životnog ciklusa tehnologije, od nabavke i dizajna do testiranja, edukacije birača i postizborne evaluacije.
- A7. Tretirati liste kandidata s rednim brojevima kao dio paketa mjera pristupačnosti glasačkog listića.** Objaviti redne brojeve kandidata i uputstva o izgledu glasačkog listića u formatu sa uvećanim tekstom, audio formatu, lako razumljivom formatu, u digitalnom formatu prilagođenom čitačima ekrana, u vidu titlovanih video materijala i video materijala na znakovnom jeziku, uključujući, kao i putem OOSI mreža prije dana izbora. Iste informacije osigurati i na biračkim mjestima u pristupačnim formatima.

B. Srednjoročne mjere – operativno redizajniranje

- B1. Umjesto prakse dokazivanja invaliditeta uvesti praksu samostalnog iskazivanja** potrebe za pomoći, uz zaštitne mehanizme protiv zloupotreba koji bi podrazumijevali evidentiranje, dosljednu primjenu pravila da jedna osoba može pomagati samo jednom biraču, praćenje obrazaca višestrukog pružanja pomoći i sankcioniranje prisile.
- B2. Predvidjeti mjere za zaštitu tajnosti glasanja u sistemu.** Osigurati da birač koji dođe bez osobe koja mu pruža pomoć ipak ima mogućnost tajnog i samostalnog glasanja – pomoću predložaka/audio informacija i jasno uređene i pouzdane alternativne mogućnosti – tako da ta obaveza ne bude na biraču. Precizan model razviti u saradnji sa OOSI u cilju istovremene zaštite tajnosti glasanja i očuvanja odgovornosti sistema.
- B3. Unaprijediti glasanje putem mobilnog tima/glasanje kod kuće,** ali tu mjeru zadržati kao alternativnu mogućnost, a ne zamjenu. Pojednostaviti procedure vezane za dokumentaciju i komunikaciju, osigurati da birači znaju kada i na koji način će mobilni tim doći te ojačati mehanizme zaštite tajnosti glasanja prilikom glasanja putem mobilnog tima. Glasanje putem mobilnog tima bi trebalo zadržati kao opciju za birače koji ne mogu doći na biračko mjesto, ali ne smije zamijeniti obavezu da redovna biračka mjesta budu pristupačna.
- B4. Zahtijevati pristupačnost pri budućoj nabavci izbornih tehnologija.** Zahtijevati da svaka tehnologija koja se nabavlja ili konfigurira za buduće izbore podržava samostalno i tajno

glasanje osoba s invaliditetom (u skladu sa članom 5.19 stav (5)) te u fazi dizajna otkloniti rizik za tajnost glasanja pri predavanju popunjenog glasačkog listića koji je uočen 2024. godine.

- B5. Uspostaviti pristupačne kanale za podnošenje prigovora i eskalaciju.** Osigurati pristupačan način za ulaganje prigovora na nepristupačna biračka mjesta i druge prepreke pristupačnosti, uključujući pristupačne obrasce, jednostavno napisana uputstva, telefonske/audio opcije, podršku OOSI po potrebi, kao i jasan postupak eskalacije kada se prigovor odnosi na odluku organa koji je stvorio prepreku. Budući da su rokovi za podnošenje prigovora vezanih za izbore kratki, biračima s invaliditetom treba prije dana izbora pružiti praktične i pristupačne informacije o načinu podnošenja prigovora vezanih za pristupačnost, pomoć pri glasanju ili tajnost glasanja.
- B6. Osigurati pristupačnost u širem smislu, pored samog glasanja.** U saradnji sa OOSI izraditi smjernice za političke stranke, kandidate, medije i javne emitere o pristupačnosti materijala za kampanje, programa političkih stranki, internetskih stranica, sadržaja na društvenim mrežama, debata i javnih skupova. Obuka izborne administracije, prostori i materijali bi također trebali biti pristupačni kako bi osobama s invaliditetom omogućilo učešće u svojstvu članova biračkih odbora, posmatrača, predavača na obukama, kandidata i izabranih predstavnika.

C. Zakonodavne mjere / strukturna reforma

- C1. Ukinuti oduzimanje biračkog prava na osnovu poslovne sposobnosti.** Izmijeniti Izborni zakon tako da se građani više ne brišu iz biračkog spiska zbog oduzimanja poslovne sposobnosti, čime bi se BiH uskladila sa članom 12 i 29 CRPD-a te praksom Hrvatske i Njemačke. Iskustvo Hrvatske pokazuje da zagovaranje koje predvode organizacije osoba s invaliditetom može biti pokretač ovakve reforme.
- C2. Osigurati održivo finansiranje edukacije birača koja uključuje osobe s invaliditetom.** CIK-u osigurati namjenska, garantirana sredstva za pristupačnu edukaciju i informiranje birača u skladu sa prioritetnošću ovog pitanja.
- C3. Obaveze u pogledu pristupačnosti i njihovo izvršavanje** propisati podzakonskim aktima CIK-a. Postojeću obavezu vezanu za pristupačnost biračkih mjesta dodatno pooštriti propisivanjem minimalnih standarda pristupačnosti, standardnih obrazaca za procjenu, konsultacija na lokalnom nivou, obaveze podnošenja izvještaja o preduzetim mjerama za opštinske izborne komisije i jasne obaveze da se, tamo gdje je to moguće, glasanje premjesti u pristupačne prostorije.

Po mogućnosti za početak provesti sljedećih pet mjera

1. Mjere za pristupačnost glasačkog listića: folije za povećanje teksta, taktilni predlošci/predlošci na Brajevom pismu ako je izvodljivo, audio vodič, uvećan tekst, razumljivost materijala i pristupačne digitalne liste kandidata.
2. Alternativa biometrijskoj identifikaciji i pristupačnost skenera/kabina.
3. Kontrolne liste za provjeru pristupačnosti i obuka članova biračkih odbora i tehničkih operatera zasnovana na scenarijima i simulacijama.

4. 4. Javno dostupne informacije o pristupačnosti istaknute na biračkim mjestima, uz jednostavna uputstva o glasanju na drugom biračkom mjestu/glasanju putem mobilnog tima.
5. Uspostavljanje formalne saradnje sa OOSI u cilju testiranja, edukacije birača, validacije i postizborne analize.

7. Zaključak

Bosna i Hercegovina ne mora potpuno mijenjati izborni sistem da bi izbori bili inkluzivniji. Pravne i institucionalne mogućnosti već postoje: Izborni zakon prepoznaje glasanje uz pomoć druge osobe, glasanje putem mobilnog tima i pristupačnost biračkih mjesta; CIK ima regulatorne i edukativne nadležnosti; a projekat Vijeća Evrope je direktno posvećen unapređenju integriteta, profesionalizma i inkluzivnosti. Ono što preostaje da se uradi jeste da se sve to pretoči u dosljednu provedivu praksu.

Hitnost je veća zbog činjenice da BiH ulazi u novu fazu uvođenja izbornih tehnologija. Biometrijska identifikacija birača i skeniranje glasačkih listića će možda doprinijeti većem integritetu izbora i povjerenju javnosti, ali neće automatski osigurati pristupačnost glasanja. Ako se o pitanju pristupačnosti ne bude vodilo računa prilikom nabavke, testiranja, obuke osoblja, informiranja o glasačkom listiću, postavljanju skenera, definiranju alternativnih procedura i edukacije birača, nove tehnologije mogu reproducirati ili produbiti postojeće prepreke. Stoga je neposredni prioritet osigurati da cjelokupan birački proces bude funkcionalan za osobe s invaliditetom: od provjere informacija, dolaska na biračko mjesto i prolaska kroz postupak identifikacije, preko razumijevanja glasačkog listića i rednih brojeva kandidata, popunjavanja glasačkog listića i njegovog umetanja u skener, do mogućnosti korištenja pomoći druge osobe na zahtjev i podnošenja prigovora u slučaju da pristup nije osiguran.

U konsultacijama sa OOSI potvrđen je osnovni princip: pristupačnost je odgovornost izbornog sistema, a ne teret koji treba prebaciti na pojedinačne birače. Od birača sa invaliditetom se ne bi trebalo zahtijevati da predlože dokaz o invaliditetu, sami rješavaju pitanje pristupačnosti ili žrtvuju tajnost glasanja radi učešća na izborima. Prije narednog izbornog ciklusa moguće je provesti praktične mjere, kao što su taktilni, informacije o kandidatima u audio formatu, pristupačni podaci o biračkim mjestima, jasno propisane procedure u slučaju nemogućnosti biometrijske identifikacije, paketi pomagala za glasanje, obuka članova biračkih odbora i strukturirana saradnja sa OOSI, bez čekanja na velike ustavne reforme.

Istovremeno, neke reforme iziskuju strukturne promjene. BiH bi trebala ukinuti automatsko brisanje iz biračkog spiska u slučaju oduzimanja poslovne sposobnosti, pooštriti standarde pristupačnosti koji se primjenjuju prilikom određivanja biračkih mjesta, osigurati održivo finansiranje pristupačne edukacije birača te prikupljati zbirne podatke o pristupačnosti radi planiranja daljih unapređenja. Pristupačnost bi također, pored samog glasanja, trebalo osigurati i za potrebe učešća osoba s invaliditetom u svojstvu kandidata, posmatrača, članova političkih stranaka, učesnika u kampanjama i članova izbornih tijela.

Preporuka autora studije je da se organizira sesija validacije na kojoj će se provjeriti primjenjivost preporuka datih u ovoj studiji, odrediti odgovorne institucije i pripremiti kratak plan realizacije za CIK, izborne komisije i partnere. Samu validaciju bi trebalo provesti u duhu principa iz ove studije u smislu da se unaprijed osiguraju pristupačni materijali, tumačenje na znakovni jezik ili titlovanje po potrebi, lako razumljivi rezimei i jasan kanal putem kojeg OOSI mogu dostaviti dodatne komentare i prijedloge.

Ključni izvori

- Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom, Ujedinjene nacije / OHCHR, 2006, posebno član 9, 12 i 29.
- Opšti komentar br. 1 UN CRPD-a - član 12: Jednakost pred zakonom (april 2014)
- Vijeće Evrope / Venecijanska komisija, Revised Interpretative Declaration to the Code of Good Practice in Electoral Matters on the Participation of People with Disabilities in Elections, CDL-AD(2011)045-e, 2011.
- Odbor ministara Vijeća Evrope, Preporuka CM/Rec(2017)5 o standardima elektronskog glasanja kojom se zamjenjuju raniji standardi Vijeća Evrope za elektronsko glasanje.
- Predmeti Evropskog suda za ljudska prava: Alajos Kiss protiv Mađarske; Anatolij Marinov protiv Bugarske; Strøbye i Rosenlind protiv Danske; Caamaño Valle protiv Španije; Mólka protiv Poljske, 2006.
- Praksa Evropskog suda za ljudska prava u predmetima koji se odnose na izborna prava u Bosni i Hercegovini: Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine; Zornić protiv Bosne i Hercegovine; Pilav protiv Bosne i Hercegovine; Pudarić protiv Bosne i Hercegovine.
- Ured za demokratske institucije i ljudska prava pri OSCE-u (ODIHR), Guidelines on Promoting the Political Participation of Persons with Disabilities, 2019.
- OSCE/ODIHR, Lokalni izbori u Bosni i Hercegovini 2024: Završni izvještaj Izborne posmatračke misije ODIHR.
- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, „Spremni za glasanje: Više od 500 mladih birača obučeno širom Bosne i Hercegovine.”
- Evropska unija, Povelja Evropske unije o temeljni pravima, posebno članovi 21, 26.
- Evropska unija, Ugovor o funkcioniranju Evropske unije, posebno član 10 i 19.
- Evropska unija / Evropska komisija, Evropski akt o pristupačnosti, Direktiva (EU) 2019/882 zahtjevima za pristupačnost proizvoda i usluga.
- Evropska unija, Direktiva o pristupačnosti internetskih stranica, Direktiva (EU) 2016/2102 o pristupačnosti internetskih stranica i mobilnih aplikacija tijela u javnom sektoru.
- Evropska komisija, Guide of Good Electoral Practices in Member States Addressing the Participation of Citizens with Disabilities in the Electoral Process, Brussels, 2023.
- Evropska komisija, Study on Participation of Persons with Disabilities in Elections, JUST/2021/OP/0002.
- Agencija Evropske unije za temeljna prava (FRA), Political Participation of Persons with Disabilities: New Developments, 2024.
- Agencija Evropske unije za temeljna prava (FRA), Croatia country/background document on political participation of persons with disabilities.
- Služba Evropskog parlamenta za istraživanja (EPRS), People with Disabilities and the European Elections, At a Glance Infographic, Februar 2024.
- Izborni zakon Bosne i Hercegovine, prečišćeni tekst, posebno član 1.5, 5.1 i 5.19.
- Pod lupom, Finalni izvještaj o građanskom, nestranačkom posmatranju Lokalnih izbora 2024. u Bosni i Hercegovini.
- Pod lupom, „Nove izborne tehnologije: Od pilot projekta do Općih izbora: Iskustva, lekcije i planovi za 2026.”
- Vera Zih, Pristupačnost biračkog prava za osobe sa invaliditetom u Bosni i Hercegovini, dokument pripremljen za Vijeće Evrope kao doprinos kontekstualnoj analizi BiH za potrebe ove studije, juni 2026.
- Zagrebačka strategija izjednačavanja mogućnosti za osobe s invaliditetom u razdoblju od 2022. do 2025.
- Sarajevo Times, „BiH Prepares for Technology-Driven Elections as CEC Races Against Time.”

- Materijali iz konsultacija u okviru projekta: online konsultacija sa organizacijama osoba s invaliditetom i predstavnicima CIK-a; naknadni upitnik.

Prilog A: Povratne informacije dobijene od organizacija osoba s invaliditetom

Ciljane online konsultacije okupile su predstavnike OOSI – koje zastupaju osobe s fizičkim, senzornim i drugim vrstama invaliditeta – i predstavnike CIK-a. Naknadno je distribuiran upitnik u cilju prikupljanja dodatnih informacija. Diskusija je bila otvorena i usmjerena na pronalaženje rješenja; učesnici su dosljedno tražili praktične mjere koje je moguće provesti u okviru aktuelnog izbornog ciklusa. Naknadni upitnik u velikoj je mjeri potvrdio nalaze konsultacija. OOSI koje su odgovorile na upitnik identificirale su arhitektonske prepreke, nepostojanje pristupačnih informacija, složene procedure glasanja putem mobilnog tima, nedovoljnu pomoć, ograničenja povezana sa poslovnom sposobnošću, nedostatak privatnosti i nepristupačnost glasanja za osobe s oštećenjem vida kao prepreke koje se su stalno prisutne. Nekoliko organizacija je ipak navelo da se izlaznost njihovih članova ili korisnika nužno ne razlikuje od opšte izlaznosti, što ukazuje na to da učešće postoji uprkos preprekama, a ne zato što je izborni proces u potpunosti pristupačan. Pored sažetka diskusije u nastavku, dodatne informacije proizašle iz upitnika koji je pratio ovu studiju dostupne su u dokumentu nacionalnog konsultanta koji je dat kao Prilog B.

5.1 Pomoć pri glasanju, tajnost glasanja i uvjerenje o invaliditetu

Ovo je bila daleko najosjetljivija tema. Učesnici su naveli slučajeve birača kojima nije omogućeno glasanje ili koji su odvrćani od glasanja zato što nisu mogli predočiti uvjerenje o invaliditetu, a ukazali su i na dublji problem: odgovornost za tajno i samostalno glasanje prebačena je na birače s invaliditetom. Kako je jedan slijepi učesnik naveo, svim drugim građanima sistem garantira tajnost glasanja, dok se od birača s invaliditetom očekuje da dovedu osobu od povjerenja koja će im pomoći prilikom glasanja – a ako dođu sami, materijali nisu pristupačni i birački odbor im ne može pomoći. Predstavnik CIK-a je iskreno objasnio razloge koji se odnose na integritet izbora – obaveza predočavanja uvjerenja je uvedena kako bi se spriječili slučajevi zloupotrebe mogućnosti glasanja uz pomoć druge osobe u svrhu kontroliranja glasova – te je direktno pitao OOSI da li je ova mjera korisna ili predstavlja prepreku. Stav OOSI je bio jedinstven: samostalno iskazivanje potrebe za pomoći, uz slobodu birača da izabere osobu koja će mu pružiti pomoć, kako u skladu sa njihovim iskustvom tako i u skladu sa CRPD, a sistem bi trebao preuzeti odgovornost za osiguravanje mogućnosti tajnog i samostalnog glasanja.

5.2 Pristupačnost biračkih mjesta i nepostojanje djelotvornog mehanizma za podnošenje prigovora

Fizička nepristupačnost opisana je kao hroničan i neriješen problem. Jedan učesnik, dugogodišnji korisnik invalidskih kolica i bivši predsjednik biračkog odbora, naveo je da tokom približno deset godina nije vidio da je ijedno nepristupačno biračko mjesto u njegovom području premješteno u pristupačnu zgradu, iako u istoj školi često postoje pristupačne učionice koje su na dan izbora rezervirane za osoblje. Pojavio se i jedan strukturni problem: prigovor zbog nepristupačnog biračkog mjesta podnosi se upravo komisiji koja je to biračko mjesto odredila, tako da u praksi ne postoji nezavisan način za osporavanje takve odluke.

5.3 Informacije: audio format umjesto Brajevog pisma i dopiranje do birača

Što se tiče pristupačnosti informacija, učenici su napravili praktičnu razliku: informacije na Brajevom pismu dostupne su samo manjem broju slijepih osoba koje ga znaju (mnoge osobe izgube vid kasnije u životu) pa iz tog razloga audio formati – čitanje lista kandidata i rasporeda na glasačkom listiću, kao i audio verzije ključnih materijala – dopiru do znatno većeg broja ljudi. Pozvali su na veće korištenje mreža OOSI i društvenih mreža za distribuciju informacija CIK-a, kao i na veću i kontinuiranu edukaciju kako birača tako i članova biračkih odbora. Same konsultacije poslužile su kao primjer postojećeg nedostatka: nije osiguran prevod na znakovni jezik, a organizatori su istakli da im je to važna pouka za planiranje budućih događaja.

5.4 Tehnologija kao prilika – ako se pristupačnost predvidi od samog početka

Učesnici su nove izborne tehnologije vidjeli kao stvarnu priliku. CIK je naveo da trenutni uređaji služe za provjeru identiteta, a ne za elektronsko glasanje, ali da bi buduće konfiguracije mogle podržati samostalno glasanje – što je smjer koji je već predviđen članom 5.19 stav (5). Iskazano je interesovanje za mogućnost primjene taktilnih predložaka/predložaka na Brajevom pismu kao privremene i ekonomične mjere, kao i za ispitivanje mogućnosti da se nabavljena tehnologija konfigurira tako da podržava pristupačno i samostalno glasanje. Glasanje putem mobilnog tima /glasanje kod kuće ocijenjeno je kao rješenje koje bi trebalo zadržati i unaprijediti, uz bolju i blagovremeno komunikaciju u cilju povezivanja timova i birača.

5.5 Obuka koja utiče na promjenu ponašanja

Kroz konsultacije je provejavala jedna konkretna ideja: kratke kontrolne liste za članove biračkih odbora i simulacije podizanja svijesti o invaliditetu u okviru obuke izborne administracije – u okviru koje bi članovi izbornih tijela imali priliku da iskuse izborni proces iz invalidskih kolica, sa povezom na očima ili zaštitom za uši i da pokušaju glasati na „dobrom“ i „lošem“ biračkom mjestu. Učesnici koji su učestvovali u ovakvim vježbama ocijenili su ih kao znatno djelotvornije od predavanja sa aspekta promjene stavova te su istakli da su one ekonomične i da bi mogle biti standardni dio ciklusa obuke. Kao stvarna prepreka i razlog za obeshrabrivanje birača posebno su istaknute prepreke u stavovima i predrasude dijela članova biračkih odbora, naročito prema osobama s nevidljivim invaliditetom.